

ԱՐԴՈՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՈՐԽՈՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅ ԳԱՏԵՐԱԲԻՐՈՒԹՅԱՆ

451 - ՅԱՐԵՂԻՐԵԱԿԱՆ ՏՈՐԻ - 1951

ԺԵ. ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ՈՐՐՈՅ ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ՉՈՐԱԿԱՐԱՆԻ ՈՐՐՈՅ
ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՑ ՎԿԱՅԻՑՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ - ԻԵ. ՏՈՐԻ

1951

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վեն. Ապստլան Իպն էլ Հիւսէյն — Թագաւոր Յորդանանի Հաշիմական Իշխանութեան.	երես	225
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		
— Ազգային-եկեղեցական Տօներու առիթով.	Կ. Ա. Գ.	227
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Տերունական Աղօթքը (18).	ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ	230
— Անմահութեան ապահովութիւնը.	X	234
ԲԱՆԼԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ		
— Զգիտեմ.	ԱԶԱՏ ՎՇՏՈՒՆԻ	237
— Պատրանք.	ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ	238
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Խորհնացի, եղիւք եւ Հ. Ներսէս Ակիմեան.	ՀՐԱՆԴ Գ. ԱՐՄԷՆ	239
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Եղիւք պատգաւիր եւ վարդապետաց պատե- րազմը (5).	ՊԱՐԳԵՒՆ ԳՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ	242
ՊԱՏՄԱՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ		
— Պատմութեան եւ աւանդութեան նշանակութիւնը.		246
— Պատմութեան բնոյթը, Բնագանցականը եւ Պատմականը.	ԶՈՒԷՆ ԱԲՂ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ	248
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Ս. Արտաքս համար կատարուած եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւններ. — Վեն. Ապստլան Թա- գաւորի դառնադէտ մահուան առթիւ. — Հեռագիրներ. — Ս. Արտաքս դպրոցական հանդիսու- թիւնները. — Գալաթական հանդիսութիւններ Ամմանի մէջ. — Տեղեկագիր 1950-1951 Տարե- շրջանի Հերութեան վարժարանի Ամման. — Յորդանանի Հայ գաղութը. — Ս. Արտաքս Միա- բաններէն՝ Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան յ'Ամերիկա. — Եկեղեցական Բեմականք. — Պատշոնականք:		249 - 256

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION" an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻՆ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1951

≡ ՕԳՈՍՏՈՍ ≡

ԹԻՒ 8

ՎԵՅ. ԱՊՏԱԼԼԱՅ ԻՊՆ ԷԼ ՀԻԻՍԷՅՆ

ԹԱԳԱԻՈՐ ՅՈՐԴԱՆԱՆԻ ՀԱՇԻՄԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Խորունկ բեկումով եւ ամենադառն յուզումով լեցունցաւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնն ու Յորդանանի Հայութիւնը, երբ վերահասու եղաւ, 20 Յուլիս Ուրբաթ կէսօրին, Սողոմոնեան Տաճարի մէջ գործուած մեծ այն ոճիրին, որով ամենուն սիրելի Վեհապետը՝ ԱՊՏԱԼԼԱՅ ԹԱԳԱԻՈՐ ԻՊՆ ԷԼ ՀԻԻՍԷՅՆ՝ իր աղօթքի պահուն դիտապաստ կ'իյնար ոճրագործ զնդակէ մը:

Զաւակն էր ան Արաբ ըմբոստութեան ղեկավար եւ Արաբ Թագաւորութիւններու եւ Արաբ Զարթօնքի հիմնադիր Հիւսէյն Թագաւորին, ծնած 1882-ին Մէքքէի մէջ, Ապաաիլա ազնուական տոհմէն որ կը համարուի Մարգարէին շառաւիղը: Զորս տարեկանին կը կորսնցնէ ան իր մայրը:

Իր նախնական ուսումը (Գուրանի ընթերցում) կը ստանայ Շէյխ Ալի Մանսուրի մօտ ու ապա ութ տարեկանին՝ իր Ալի եւ Ֆէյսալ եղբայրներուն հետ՝ կը ղրկուի Պոլիս,

հոն ստանալու իր բարձրագույն կրթութիւնը: 1909-ին աւարտելով ուսման շրջանը, կը վերադառնայ Հիճազ եւ ապա դարձեալ Պոլիս իրրեւ անդամ Երեսփոխանական Ժողովոյ:

Համաշխարհային առաջին պատերազմին հետ ծայր կուտան նաեւ արաբական ըմբոստութիւնները Մէքքէի եւ իր շրջակայքին մէջ, թրքական լուծէն չարաչար ճնշուած արաբ ժողովուրդը ոտքի կը կանգնի ունենալու համար իր ինքնավար կառավարութիւնը: Այդ օրերուն Թայիֆի (Հիճազ) ճակատը կը դրուի Ապտալլայի հրամանատարութեան տակ: Իր զօրախումբը կ'արձանագրէ փայլուն յաջողութիւններ:

1916-ին Ապտալլայի հայրը Հիւսէյն, Հիճազի թագաւոր հռչակուելէ վերջ, Ապտալլային կը յանձնէ Արեւելեան Արաբ Բանակի հրամանատարութիւնը, որուն պատերազմական յաջողութիւնները ուշադրութեան առարկայ կը դառնան Դաշնակից Ուժերուն: Իսկ Սուրիոյ ֆրանսական գրաւման պատճառով, երբ կը հեռանայ Ֆէյսալ իր զանէն, արաբական ինքնավարութեան կողմնակից տարրը դիմում կը ներկայացնէ Հիւսէյն թագաւորին Ֆէյսալի յաջորդ մը նշանակելու համար, ու Ապտալլային կը վստահուի Սուրիոյ թագաւորութեան աթոռը, սակայն զանազան քաղաքական դարձուածքներով կարելի չլլար իրեն Սուրիոյ թագաւորութիւնը ու 1920-ին կ'անցնի Մասն (Անդր-Յորդանան):

1921 Մարտի 2-ին կը մտնէ Ամման, երկիրը վերջնականապէս կը մաքրէ իր թըշնամիներէն — թրքական կառավարութեան յետին մնացորդներէն: 1921 Ապրիլին կը կազմէ Անդր-Յորդանանի կառավարութիւնը: 1923 ին Անդր-Յորդանան կը հռչակուի անկախ եւ Ապտալլան պաշտօնապէս կը նշանակուի էմիր Անդր-Յորդանանի:

1946-ին, Անկիւ-Յորդանանեան դաշնագրով Ապտալլան կը հռչակուի թագաւոր Անդր-Յորդանանի Հաշիմական իշխանութեան: 1948 ին երբ ՄԱԿ-ի Պաղեստինի բաժանման ծրագրով Հրեաներ տէր կանգնած իրենց մասին կը ներխուժէին դէպի արաբական հողեր՝ Ապտալլան թագաւորի բանակը անցնելով արաբական Պաղեստին կը կասեցնէ հրէական ներխուժումը, ու կը գրաւէ մնացեալ արաբական մասը որ 24 Ապրիլ 1950-ին պաշտօնապէս կցուելով Անդր-Յորդանանի, կը հռչակուի Յորդանանի Հաշիմական Թագաւորութիւնը:

Հանգուցեալ Ապտալլան թագաւոր եղած է հմուտ զինուորական, հեռատես, դիւանագէտ, պերճախօս հոետոր ու հեղինակաւոր գրագէտ, յատկութիւններ՝ որոնց կուգային միանալ, իր նկարագրին միւս կողմը՝ իրրեւ բարի, առաքինի հեզահամբոյր ու աստուածասէր անձնաւորութիւն եւ հայրենասէր: Իր անձը մանաւանդ Ս. Երկրի Հայ Ժողովուրդին համար ունեցաւ բացառիկ նշանակութիւն, որովհետեւ հանգուցեալ վեհապետը ցոյց տուաւ խորունկ եւ անկեղծ հայասիրութիւն, Անդր-Յորդանանեան էմիրութեան իր օրերուն եւ թէ մանաւանդ իրրեւ թագաւոր երուսաղէմի, եւ բովանդակ Յորդանանի: Իրմով վերջ գտան 1948-ի երուսաղէմեան տագնապի օրերը, որուն մէջ շատ ապահովաբար ծանրագոյն վնասը պիտի ըլլար Ս. Յակոբեանց մեր փառապանծ մայրավանքինը, նկատի առած կրակի այն գիծը ուր կը գտնուէր մայրավանքը այդ օրերուն: Վեհափառ Ապտալլան թագաւոր եղած էր մօտիկ բարեկամը մեր երջանկայիշատակ պատրիարքներուն:

Երուսաղէմ քաղաքին համար մասնաւորապէս ան ներկայացաւ իրրեւ վարչագէտ — վերին հսկող: Իր օրով ոչ միայն իր բնականոն վիճակը գտաւ Ս. Քաղաքին աւերուած վարչական-կառավարական-մերենան, այլ մանաւանդ բոլոր բրիտանական վանքերն ու Սրբատեղիները ունեցան բարւոյր եւ անխռով ընթացք, որովհետեւ վեհափառ թագաւորը իմաստուն կարգադրութեամբ մը զիտցաւ իր տնօրինութեանց հիմք ունենալ Status-Quo-ն, իրրեւ միակ դարման ամէն տեսակ անպատեհութեանց:

Խորունկ է մեր ցաւն ու մօրմօրը այս շատ մեծ կորուստին համար, կ'աղօթենք որ Ամենակալ Տէրը շնորհէ հանգիստ վեհապետի բարի հոգիին, ու մխիթարէ արքայական տան վշտացեալ անդամները, ու մանաւանդ իր փոխարէն յարուցանէ նոր ու արժանաւոր յաջորդը Հաշիմական արքայական աթոռին, որ զիտնայ հանգուցեալ վեհապետին բարի օրինակով հովուել իր ժողովուրդը, արդարութեամբ եւ ուղղութեամբ:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐՈՒ ԱՌԻԹՈՎ

Յինանց շրջանին յաջորդող Եկեղեցական-Ազգային տօները առիթ կուտան մեր ներկայ անդրադարձումներուն: Տօներ՝ Ս. Հռիփսիմեանց, Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի երկրորդ Լուսաւորչին, Տրդատայ Թաղաւորին, Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի, Մեծին Ներսէսի, և Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն կը կազմեն տօնաւորքին ամբողջութիւնը: Անձեր՝ որոնք մթին ժամանակներու մէջ կերտեցին Հայ պատմութեան անհաւասարելի շքեղութեամբ էջերը, որոնք այսօր ևս կը մնան աւելի քան հրահանգիչ:

Դժբախտ են ժամանակները Մեծն Տրդատէն մինչև Վարդանանք, ուր մեր պատմութիւնը կեանքի և մահուան անհաւասարելի պայքարն է, ուր մեր ինքնակացութեան ամենէն տիրական զէնքերը, քաղաքական կազմ, մշակոյթ, կրօն ու նոյնինքն մեր զոյութիւնը ձգուած է քմայքին մեր հզօր դրացիներէն անոր՝ որ ժամանակին հետ իրեն պիտի սեպհականէր նժարին գօրութիւնը: Ու այս բոլորին հետ տակաւին դժբախտութիւնը մեր ներքին պառակտումներուն որ կը պարպէր մեր ազգային կենսունակութիւնը վերածելու համար մեզ օր մը յետախաղ կորսուած բաբելոնի մը, որուն յիշատակութիւնը եթէ կը տեւականացնեն մշակոյթի քանի մը փլատակներ, մերը՝ մանաւանդ նախաքրիստոնէական դարերուն զուրկ էր զինք յաւերժացնող քանի մը մշակուած արժանիքներէ իսկ: Ո՞վ պիտի վերբերէր մահուան տենդէն կոտտացող ժողովուրդ մը յետախաղաղ շքացումէն:

Աննպաստ պայմաններու ժողովուրդ և սակայն ինքզինք իրազործելու անյազ ձգտումով լեցուն, այդ օրերուն մանաւանդ զիտցէր էր կերտել նաև փառքը շողարձակումներու, որոնք կեանքին մութ բաւիղը պիտի վերածէին յստակ ու ինքնավստահ գնացքի մը, նուաղման իւրաքանչիւր կէտին վերբերելով լոյսի գէմք մը՝ Լուսաւորիչ, Տրդատ, Ներսէս, Կոյսեր ու Թարգմանիչներ: Անոնք պիտի գային այդ մութ դարերուն տալու մեզ մեր ոգեկանութիւնը որ պիտի վերբռնէր Հայն ու իր ամբողջ մշակոյթը իւրայատուկ իր ձեւին մէջ, որ չէ այլեւս Հռովմինը կամ Պարսիկինը, այլ որ պիտի ըլլար Հայունը, անօր էութեան ամենէն խորունկ ալբերէն իսկ փրթած, որ պիտի միաձուլէր մեր պառակտեալ դրոյթը միակ ու զիտակից ամբողջի մը մէջ:

Անորոշ է՝ թէ նախքան բրիստոնէութիւն ինչ արժէքներու երկրպագուն, կամ ինչ իտէալականներու միութիւնն է Հայը: Լուսաւորիչ և Տրդատ իրենց ժողովուրդի բրիստոնէացումով կը դառնան մեծ, իրական արժէքներու, իրազործումներու (որ նոյնինքն Բրիստոնէութիւնն իսկ է իբրև մարդկային կատարելութեան վերջնական ձև) ձգտումին հիմնադիրներ: Ու անձնաւորութիւններ (ժողովուրդ կամ անհատ) կ'ըլլան զեղեցկօրէն յստակուած ու անխոցելի միութեան մը մէջ ամբողջացած, երբ իրենց կէտ նպատակի ունին մեծ իտէալա-

կաններու ձգտումին միութիւնը: Եւ սակայն այդ ձգտումին զուգընթաց ըլլալու է զոհողութիւնը, ընդդէմ մարդկային, ընկերային բոլոր այն տկարացումներուն ուր բնականօրէն իսկ մեծ սկզբունքներու արժանիքը կը ստորադասուի կիրքերու քմայքին: Լուսաւորիչ Տրդատով շահուած մեծ իտէալականի մը միութիւնը անհրաժեշտ է որ իր խոյանքին յենակէտ ունենար Հռիփսիմէի անսակարկելի զոհողութեան շաղախը ընդդէմ բոլոր տկարացումներու և մանաւանդ Ներսէսի մը նախանձայոյզ ուժականութիւնը որպէս մղիչ՝ սուրբ ձգտումներու անվթար պահպանումին, յարատեւումին, նոյնիսկ ի ղին ծանրագոյն զոհողութեանց: Պատմական մեծ ու բարերար անկիւնադարձի մը զուգընթաց խանդին, նախանձայուզութեան, զոհողութեան քով թարգմանիչներ տեսակ մը մտածող ուղեղն են, յանկարծական փայլատակումէն յետոյ հանդարտ, տրամաբանող միտքը, որ պիտի զիտնար լոյսին հրաշքը իր բոլորական փայլատակումէն անդին՝ ընել բոլոր դալիք սերունդներունը, խորացնել, հիմնաւորել, յաւերժներու դիրին արձանացնել զայն իբրեւ ամենէն թանկագին ու կենսագործող կտակը երեք դարերու մեծագործ սերունդներուն: Եկեղեցական և ազգային մեծ այս սուրբերը կը կազմեն այդ արտում դարերու սփոփարար լուսապսակումները, վասն զի իրենց ճիգերուն զուամարը կերտումն է մեծ այն ոգեկանութեան որ ընդդէմ ամէն տեսակ քայքայիչ պայմաններու, Հայը կը վերածէր գիտակից ու անքակտելի ամբողջութեան:

Մեր ժողովուրդը կենսագործող այդ ոգեկանութեան զգալի, ապրող, հարազատ արտայայտիչն է Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին, որ իբրեւ կանխահոգ, նախախնամական ձեռակերտը մեծ այդ սուրբերուն եղաւ մեր խորտակուած քաղաքական ուժին յարակից՝ վառարանը հոգեկան-հոգեւոր-ցեղային միութեան, գիտակցականութեան: Հայ Եկեղեցին իբրեւ հարազատ ժառանգորդ՝ յաւերժացուց զինք հիմնադրող մեծ այդ հոգիներու աշխատանքի ոգին, անոնցմէ յետոյ՝ ինք իր կարգին դառնալով գերագոյն առաջնորդ, որով պիտի վերբերուէր մեր ժողովուրդը իր կեանքի բոլոր տեսակի մութերէն, մինչև մեր օրերը ուր պայմանները կը թուին յառաջ գալ անոպայ, սխալ դասաւորութեամբ մեր իսկ զաւակներուն կողմէ:

Մեր օրերը իրենց դժբախտութեամբ ունին հանգիստութիւն մը հին այդ օրերուն հետ: Մեր սփիւռքը ցաւաղին դրոյթ մըն է ոչ միայն արտաքին — օտար — սպառիչ, անբարեացակամ պայմաններու, այլև ներքնապէս տարանջատ ու ցրուած, որուն համար իր ամենէն հզօր սրբութիւններն իսկ կը օնք — մշակոյթ դադրած են կարծէք (լաւ ևս ըլլար ըսել, կան մարդեր որոնք անըմբռնելի, անսփրս սկաւաւսութեամբ կ'ուզեն դադրեցնել) ըլլալէ զօդիչ կապը հոգեկան-հոգեւոր, ցեղային ամբողջութեան մը: Մեր համայնական կեանքը իր բոլոր երեսներուն վրայ այլևս դարձած է միայն ու միայն արձանագրութիւնը անոպայ պայքարներու, որոնք լրջախոհ մտածումներու արժէկշիռին առջև պիտի հանդիսանային աւելի քան նուաստացուցիչ ու մեզ տկարացնող ամէն ճակատի վրայ, մեր եկեղեցիներէն մինչև մեր դպրոցներն ու խմբակցութիւնները:

Մեր ժամանակաշրջանը չի կրցաւ իր աննպաստ պայմաններուն քով ստեղծել նաև պայմանները լուսաւոր երեւոյթներու, ուր մեծ ձգտումներու համեմալ ընթացքը հարթէր մեր օրերուն տատամսոտ գնացքը: Ու այս օրերուն

մանաւանդ՝ հրահանգիչ է օրինակը մեծագործ մեր նախնիքներուն, որոնց հանձարեղ իմացականութիւնները մեր դժբախտ օրերուն հետ իսկ զիտցեր են ստեղծել նաև մեր զոյւթեան կենսառօլ՝ պայմանները։ Այս օրերուն աւելի քան անհրաժեշտ է մեզ համար Լուսաւորիչ-Տրդատներու անվերապահ ձգտումը դէպի սկզբունքներու իտէալականներու ճշմարտագոյնը, զեղեցկագոյնը ու բարին, որոնց խանգը ալ մարէ կիրքերը փոքրօքութիւններուն, ստորին եսակաւութիւններուն — ցաւոտ պալարները մեր համայնական ամբողջութիւններուն։ Մեծ ու իրաւ իտէալականներու ներկայութիւնը և ապրումը միայն պիտի կրնայ լարել մեր պայքարի ոգին՝ ըլլալու համար իր մէջ՝ մաքրուած սուրբ նախանձալուզութիւնը բարին ու ճշմարիտին։ Այդ սրբագործուած նախանձալուզութեան անկաշառ խոյանքը պիտի զիտնայ առաջնորդել մեզ զոհողութիւններու ազնուագոյնին ու անշափելիին, որով միայն կրնան չքանալ մեր մարդկային տկարութիւններուն ճղճիմ քմայքները։ Այս բոլորէն յետոյ՝ մեզի համար անհրաժեշտ է իմաստուն, զիտակից, միտքը մեր Հայրերուն, որ զիտնար ոչ միայն արամաբանութիւնը իրաւ արժէքներուն, այլ մանաւանդ հեռու վաղանցուկ խանդավառութիւններէ տեւականացնել բարիքը այդ մեծ իտէալականին — ոգեկանին ժամանակներու, սերունդներու լայն երկայնքին, փոխան ատելութեան բաժանարար ոգիին, որ այսօր անհաշիւ կը ներարկուի մեր մատաղ սերունդին։

Ու մանաւանդ այսօր, աւելի քան երբեք, անհրաժեշտ է որ մեր զուրգուրանքին ու սերտողութեան առարկան ըլլայ մեր իմաստուն Հայրերէն մեզի հրիտակուած, և իրենց մեծ ոգեկանութեան զգալի, հարազատ միութիւնը եղող Հայաստանեայց Մայրենի Ս. Եկեղեցին։ Այդ սերտողութեան մէջ միայն մենք պիտի գտնենք զաղտնիքը ըլլալու նման մեր նախնիքներուն աստուածասիւյ, սրբացած հոգին ու անապակ Հայր։ Ասոր համար անհրաժեշտ է որ մեր Մայրենի Եկեղեցին, Հայուրեան Սրբուրիւն Սրբոցը, հեռու մնայ մեր կործանարար ու եղբայրադաւ վէճերու սին շահատակութիւններէն ու ամենօրեայ անկշիռ սլաքումներէն, որպէսզի՝ ան չի պղտիկնայ իր նշանակութեան մէջ, այլ ընդհակառակը ըլլայ միայն ու միայն վառարանը իր իսկական ու մեծ կոչումին, կերտել մեր ցեղին զաւակները իբրև Հայ-Քրիստոնեայ։

Այս պարագային՝ միայն մեր եկեղեցին անարգել պիտի ըլլայ տէրը իր մեծ կոչումին դառնալով փրկարար ամբողջ մեր ըզկտուած իրականութեան, ու խորհրդանշանը սիրոյ և միութեան։ Ի սէր այդ միութեան անհրաժեշտ է համագործակցութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զիսակից ու հաւատարմութեամբ զաւակներուն անխափր, հատուածական ինչ զաղափարարանութեան ալ հետեւին անոնք, մանաւանդ այս օրերուն ուր դառնազգեստ ոտխնները արթուն կը սպասեն փերեկտելու, յափշտակելու համար ինչ որ կարելի է, ապաքրիստոնեայ անխըղճութեամբ օգտագործելով մեր ներքին տկարացումներն ու թեթեւացումները, զինելով նոյն ժողովուրդէն ու նոյն աւագանէն ծնած եղբայր եղբօր ու զաւակը իր հարազատ մօր — Մայրենի Եկեղեցիին — դէմ։

Մեր Հայրերուն յիշատակին տօնախմբութիւնը, սրտառուչ կոչն է անոնց, մեր այս տրտում օրերուն մանաւանդ, բոլորուելու իրենց անբաժանելի, անխորտակելի ոգեկանութեան և անոր մարմնացած հարազատ արտայայտութիւնը եղող Հայաստանեայց Սուրբ, Ուղղափառ, Առաքելական, Մայրենի Եկեղեցիին չուրջ սիրոյ, համերաշխութեան և զոհողութեան զրաւականներով։

Կ. Ա. Գ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

Ժ.

«ԶԻ ՔՈ Է ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՓԱՌՔ ՅԱՒԻՏԵԱՆՍ. ԱՄԷՆ»

Տէրունական պատուական Աղօթքին երկհիմն և գեղեցկայարգար շինուածքին ճակատաքարն է այս Փառաբանութիւնը (Doxology), որ շքեղապէս կուգայ լրման ու փառքի կնիք մը դրողմել անոր ամբողջութեան վրայ: Այս՝ ոսկեղէն ագուցուածքին վրայ դրուած աղամանդն է, որ ամէն մէկ կրկնումի դարձդարձումներուն հոգևոր ճշմարտութիւններու երփներփնեան պրիսմացում մը կը գունապատկերէ: Կրնանք նաև ըսել՝ թէ Տէրունական Աղօթքին խտացուած մէկ ամբողջութիւնն է, որով երկրորդ անգամ կը շեշտուին այն էական կէտերը, որոնց պակասը մաս մը պիտի պակսեցնէր նաև այս աղօթքին կատարելութեան, նպատակայարմարութեան, ներգաշնակութեան և հոգեգրաւութեան խկական արժանիքներէն: Տէրունական Աղօթքին այս եօթը հայցուածները իրարու կը զօդուին «Հայր մեր» գեղեցիկ մուտքի ուղերձով, և այս իմաստալից փառաբանութեամբ անստղիւտ աղօթք մը անստղիւտ վերջաւորութիւն կամ փակում մը կ'ունենայ: Այս վերջաւորութիւնն ալ, որ դարերէ ի վեր կրկնուած է Աղօթքին հետ, իր կարևորութենէն, նշանակութենէն և թարմութենէն ոչինչ կորսնցուցած է, և վերջաւորութեան բերած Աղօթքին չափ իմաստալից է:

Կրնանք նաև ըսել թէ Տէրունական Աղօթքին բոլոր հայցուածները, բոլոր մարթանքները — Աստուածային և մարդկային — կը բղխին անոր հիւանալի սկզբնաւորութենէն — «Հայր մեր»: Ի՞նչ գեղեցիկ, ի՞նչ սրտազրաւ, ի՞նչ հրապուրիչ և հոգեխօսիկ սկսուածք. որովհետեւ, երբ Անոր Որդւոյն՝ Յիսուս Քրիստոսի՝ քաւութեամբ

և սուրբ արիւնովը մաքրուած, եւ Ս. Հոգիին կենսանորոգ ներկայութեամբ եւ առաջնորդութեամբ գօտեպնդուած, «Հայր մեր» կ'ըսենք Աստուծոյ, ի՞նչպէս չենք աշխատիր որդիութեան բոլոր պարտականութիւնները, անթերի ու Աստուածահաճոյ կերպով կատարելու: Ի՞նչպէս չենք սըրբաբաներ Անոր անուըն և աշխատիլ Անոր անուան սրբութեան զիտակցութեան տարածման և տիեզերականացման, ի՞նչպէս Անոր Թագաւորութեան գալուն կարօտող չենք բռնկիր. ի՞նչպէս Անոր կամքը կատարել չենք ջանար: Եւ ա'լ աւելի՛ երբ կարգը կուգայ մեր անձնական պէտքերուն և կարօտութեանց, թերացումներուն ու տկարութեանց. ի՞նչպէս չենք դիմեր մեր Հօր, որ պատրաստ է մեզ տալ «օրուան հացը», կ'ուզէ մեզ ներել՝ երբ մենք կը ներենք մեր պարտապաններուն, և խոստացած է մեզ փորձութեան չտանիլ, հապազարէն ազատել: Հետևաբար, այս շատ հիասքանչ սկզբնաւորութենէն, ուղերձէն բղխող հայցուածներուն համար ո՞րչափ կը վայելէ այսպիսի հիասքանչ վերջաւորութիւն մը, այսպիսի փառաւոր փառատրութիւն մը:

Բայց քննադատութեան առջեւ այս փառաբանութիւնը իր գոյութիւնը չի կրնար երաշխաւորել: Արդէն զիտենք որ Ղուկասու Աւետարանին մէջ տրուած Տէրունական Աղօթքին չէ կցուած այս Փառաբանութեան մասը, և նշանաւոր մեկնիչներու քուէներուն մեծ առաւելութեամբ մը, այս մաս չի կազմեր Տէրունական Աղօթքին: Որովհետեւ, ինչպէս կը հաստատեն, Աւետարանի հնազոյն ձեռագիրներէն ոմանց (և կարևորագոյններուն) մէջ չի գտնուիր այս հատուածը: Ոսկերեքանէն և անոր հետեւող մեկնիչներէն զատ, բոլոր յոյն հին մեկնիչները զանց կ'ընեն այս փառաբանական մասին մեկնութիւնը: Այս կերպով այս Փառաբանութիւնը պաշտամունքային (liturgical) յաւելուած մը կ'ըլլայ: Բայց, ինչ որ ալ ըլլայ, արժէքին ու հոգեգրաւ հանգամանքին փնտրման մը չգար, որովհետեւ հոգիով լեցուած մարդեր աւելցուցած են զայն, և այդ յաւելումով ըրած են շատ գեղեցիկ գործ մը:

Այս Փառաբանական հատուածին ծագումին գալով, կրնանք ըսել՝ թէ մեծ հա-

ւանականութեամբ հրէական ծագում ունի ան, և թերեւս առնուած Ա. Մնացորդաց իթ. 11 համարէն. — «Քո է Տէր, մեծութիւն և զօրութիւն և պարծանք և յաղթութիւն և կարողութիւն. վասնզի դռամենեցուն՝ որք են յերկինս և ի վերայ երկրի՝ տրեւս. յերեսաց քոց զողան ամենայն թագաւորք և ազգք: Եւ արդէն հրէական փառաբանութիւնն ալ ասոր մօտ է. — «Օրհնեալ ըլլայ իր թագաւորութեան փառքին անունը: Արդէն փառաբանութիւնը ընդհանուր էր Հրէից մէջ. ամէն աղօթքէ ետքը անոնք կը գործածէին փառաբանական ձեւեր: Սաղմոսներէն մէկ քանինները շատ նմանութիւն ունին Փառաբանութեան և այդ ոգիով կ'երգուէին տաճարին սրբազան պաշտամունքներուն մէջ, և Երբայական վառ երեակայութեան ու բանաստեղծական ներշնչման ամէն կերպով կը ներգաշնակուի այս Փառաբանութեան ոգին: Այնպէս որ, կարելի է ըսել, եթէ երեք այս մասը պակաս իսկ ըլլար, Հրեայ քրիստոնեաներու մէջ Տէրունական Աղօթքը առանց ասոր պիտի չգործածուէր: Այսինքն, անոնք անպատճառ պիտի ընէին այսպիսի շատ վայելուչ վերջաւորական յաւելում մը: Յիսուս ալ՝ քանի որ իր աշակերտներուն եւ անոնց միջոցաւ բոլոր քրիստոնեաներուն կը սորվեցնէ այս աղօթքը, կրնար փափաքիլ որ այս ամենայնամար խօսքերը ըլլան Տէրունական Աղօթքին մէջ: Բայց ինչ որ ալ ըլլայ իրողութիւնը, ուրկէ ալ ըլլայ ծագումը այս փառաբանութեան, և երբէն ի վեր ալ սկսուած ըլլայ անոր գործածութեան, Գրիստոնէական եկեղեցին ուրախ է որ ունի զայն և կը կրկնէ ամէն պաշտամանց մէջ: Որովհետեւ, այս ըսուածները բան մը չեն պակսեցներ այս Փառաբանական յաւելումին արտայայտիչ և իմաստալից արժէքէն. ընդհակառակը՝ ա'լ աւելի կը զարգարեն զայն: Եւ այս յայտարարութիւնն ալ յարմարապէս կը հաստատուի Փառաբանութեան պարունակութենէն եւ մեզ ներշնչած հոգեւոր ազդեցութենէն: Ուստի, այս մասին վրայ ևս աւելցնենք քանի մը խորհրդածութիւններ:

Ա. — Այս Փառատրութեամբ, իբրեւ մարդ, Աստուծոյ հետ մեր ունեցած ճշմարիտ յարաբերութիւնը կը սորվինք: Ու

րովհետեւ, Թագաւորութեան, Զօրութեան և Փառքին Աստուծոյ յատուկ ըլլալը ոսկեղէն դաս մըն է, զոր պէտք է որ մօտենանք: Թէ մենք բոլորովին Աստուծոյ կախում ունեցող արարածներ ենք՝ ասկէ չինիչ և վերացնող ներշնչում մը ուրկէ՞ կարելի է քաղել. ներշնչում մը՝ որ մեր տկարութեան ներքին զգացումով՝ զմեզ ալ աւելի առ Աստուծոյ կը տանի: Երեսակ չէ՞ որ այս ըլլայ Աստուծոյ հետ մեր յարաբերութեան ոգին: Մէկը որչափ խոնարհութեան և առ Աստուծոյ վստահութեան խորքերը իջնէ, այնչափ ճշմարիտ Աստուածասիրութեան բարձունքները կը վերանայ: Այս կախումի ոգին է որ զմեզ երկրէ երկինք կը քաշէ: Ի՞նչ են երկրաւոր թագաւորութիւնները բաղդատելով Աստուծոյ թագաւորութեան հետ. ի՞նչ են աշխարհային զօրութիւնները բաղդատելով Աստուծոյ ամենակարող զօրութեան հետ. և արդէն Բնութեան Զօրութիւնները Աստուծոյ անհուն Զօրութեան ստուերը չեն: Ի՞նչ են մարդկային փառքեր համեմատելով զանոնք Աստուծոյ անսկիզբն ու անվախճան փառքին հետ: Հետեւաբար, բաղդատելով մարդկային թագաւորութիւնները, զօրութիւնները և փառքերն ու պերճանքները աստուածայինին հետ՝ ա'լ աւելի կ'մբռնենք մեր կախումը Աստուծոյ, և այս հասկացողութիւնը մեզ փոխանակ վհատութեան, անձեռնբերեցութեան, տկարացման ու ինքնաւթման առաջնորդելու, նոր ուժ ու կրօնով, սէր ու գորով, խանդ ու եռանդ կը ներշնչէ. որովհետեւ այս երկնաւոր Թագաւորը, այս ամենազօր Աստուածը, այս փառաւորեալ Տէրը մեր Հայրն է: Ի՞նչ արժանիք . . .

Ուրեմն, ուղիղ չէ՞ որ այս կերպով կրնանք սորվիլ մեր ճշմարիտ յարաբերութիւնն ու հաղորդակցութիւնը Աստուծոյ հետ: Թագաւորութիւններ կ'անցնին, իշխանութիւններ կը տկարանան, փառքեր կը նոսմանան, արեւներ կը լուսազրկուին, ծովեր կը ցամքին, և լեռներ կը կործանին՝ դարերու ծանրութեան տակ. բայց, Աստուած նոյնն է, «Երէկ և այսօր նոյն և յաւիտեան»: Անորն է Թագաւորութիւնը, Զօրութիւնը և Փառքը:

Բ. — Այս Փառատրութեամբ կը սորվինք նաեւ թէ Աստուծոյ Թագաւորութեան

կը վերաբերինք, ինքն է մեր Թագաւորը և Օրէնստուն: Տէրունական Ազօթքին մէջ արդէն իր կարգին խօսած էինք թէ ի՛նչ կը նշանակէր Աստուծոյ Թագաւորութիւնը, թէ ի՛նչ պիտի Թագաւորութիւն մըն է, թէ ի՛նչ պարտականութիւններ ունինք անոր հանդէպ, թէ ի՛նչ օգուտներ կրնայ ունենալ Անոր գալը, հետեւաբար, չկրկնելու համար, այս պատեհութեամբ զոհանանք քանի մը գործնական թելադրութիւններով:

Ի՞նչպէս պէտք է ապրի Աստուծոյ Թագաւորութեան վերաբերող մը: Ահա հարցումը, զոր՝ երանի՜ թէ իւրաքանչիւր Քրիստոնեայ ընէր ինքնիրեն: Քրիստոնեայ կը նշանակէ Քրիստոսի հետեւող, Քրիստոսի զինուորը, որ պիտի մաքառի աշխարհի և անկեալ «ես»ին անտեղի զրդուիներուն և պահանջներուն դէմ, ճշմարտմը, այսինքն, ճիշդ ընող մը, բառին բուն նշանակութեամբ ճգնող մը, ո՛չ թէ մարդկային ընկերութեան ճիգերէն հեռու փախչող մը և քարանձաւներու մէջ ապաստանող մը, խտեր և արմատներ կրծող մը, ալ ընկերութեան փորձութեանց մէջ, աշխարհի մէջ, մեղքի դէմ ճգնող մը, չարին դէմ կռուող մը, և ճշմարտութեան դատին համար պատեհազմող մը: Ահա երկնից Թագաւորութեան, Աստուծոյ Թագաւորութեան պատկանողի մը պարտականութեանց, «քաղցր լուծը և փոքրոգի բեռը»: Ահա, ճշմարտ աղօթքը, գործնական աղօթքը «եկեսցէ արքայութիւն քո»: Ահա ճշմարտ ոգին կրկնելու Փառաքանութեան առաջին բառը. «Զի քո է արքայութիւն»: Երկրաւոր թագաւորութիւնները օրէնք ունին, Աստուած է մեր Օրէնստուն: Սահմանադրութիւններ և կանոնադրութիւններ ունին, Ս. Գիրքն է մեր կանոնադրութիւնը, գանձեր և հարստութիւններ ունին, մեր գանձերն ու հարստութիւնները երկինքն են, «Ուր ոչ ցեց և ուտիճ ապականեն, և ոչ գողք ական հատանեն և գողանան»: զինուորներն ունին, մենք ալ խաչին զինուորներն ենք հոգեւորապէս, և խաչն է մեր պարծանքը: Ահա այն Թագաւորութիւնը, որուն կը պատկանինք և զոր ներկայացնել կը պահանջուի մեզմէ՝ մեր կեանքի բոլոր օրերուն մէջ: Արդեօք այս Թագաւորութեան վերաբերող մէկու մը պէս կ'ապրինք, այս Թագաւորութեան օրէնքներուն տրամա-

դրութեանց համաձայն կեանք կը վարե՞նք. անոր ամենամեծ Օրէնքը — Սիրոյ Օրէնքը — կ'իշխե՞մեր վրայ: Վերջապէս, թէ և մարմնով երկրի վրայ, բայց սիրտով ու հոգիով երկինքի մէջ կ'ապրինք: Ահա հարցումներ, որոնց ամէն ճշմարտ Քրիստոնեայ «Այո՛» պատասխանելու է անկասկած ու անվարան: Առանց այս խղճամիտ պատասխանին օգուտ մը չունի միայն աղօթելը, թէ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը գայ, խոստովանիլ թէ Թագաւորութիւնը Անորն է, պարծենալ թէ մենք Քրիստոնեաներ ենք, և եկեղեցւոյ մէջ յարգ ու պատիւ կը վայելենք, թէ հանգանակութիւններու կը մասնակցինք, թէ հանրագուտ ձեռնարկներ կը քաջալերենք. անօգուտ են այս բոլորը՝ եթէ չենք ապրիր իբրեւ մէկ անգամը Անոր Թագաւորութեան: Աստուծոյ Թագաւորութիւնը, մարդկութեան այս մեծ Յոյսը, Քրիստոնէութեան այս հիասքանչ հեռապատկերը, հաւատացեալներուն սիրտներուն այս միակ կարօտը, նոյնիսկ երկնից սուրբերուն անդադրում աղօթքներուն և խոնարհ խնդրուածքներուն այս միակ առարկան: Երկնաւոր Թագաւորութիւնը, — երկինքը երկրի վրայ, երկինքին երկրի հետ գրկախառնումը, և մենք մէկ անգամը, մէկ ներկայացուցիչը, մէկ գործիչը այս երկնաւոր Թագաւորութեան . . . : Ուրեմն, ո՞րն է ան Քրիստոնեան, որ այս մեծ կոչումին, մեծ շնորհին համար փառաքանութեան գոհունակ և ներգաշնակ երգեր չհիւսեր իր կեանքի բոլոր օրերուն մէջ: Ո՞րն է այն հաւատացեալը որ զիշեր ցերեկ իր աղօթքներուն և հայցուածներուն միակ առարկան չընէր այս երկնաւոր Թագաւորութեան զալուստը: Այո՛, այս Թագաւորութեան դէմ գլուխ բարձրացնող բոլոր զօրութիւններ և իշխանութիւններ պիտի կորսուին և կործանին իսպառ՝ հռչակելու համար յաւէտ, թէ Անորն է Թագաւորութիւնը:

Գ. — Այս փառաքանութեամբ կը սորվինք, թէ մենք Աստուծոյ Զօրութեամբ կ'ապրինք աշխարհի վրայ և ազատ կը պահուինք սատանայի կործանարար ազդեցութենէն: Այսպիսի յորձանուտ և փորձանուտ աշխարհի մը մէջ կեանքի շիտակ ուղի մը հարթել ու յարգարել, այսպիսի բազմապահանջ կեանքի մը մէջ կարծել թէ

ինքնաբաւ ենք, և նոյն ատեն աշխատիլ թէ առանց բարձրագոյն և կարողագոյն զօրութեան մը կրնանք ապրիլ, բացարձակ անկարելիութիւն մըն է մեզի պէս տկար, դեղեւուն, սխալական անձերու համար: Այս մասին ալ արդէն պէտք եղածը խօսած էինք թէ «Զհաց մեր հանապազորդ տուր մեզ այսօր» և թէ «Եւ մի՛ տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեալ զմեզ ի չարէ» հայցուածներուն վրայ խօսելու առթիւ: Բայց, այս փառաբանութիւնը հոս դարձեալ առիթ կուտայ կրկնելու քանի մը թեւադրութիւններ ևս:

Դարերու փորձառութեամբ հաստատուած է սա տխուր բայց անխուսափելի ճշմարտութիւնը, թէ բարին ու չարը, լոյսն ու խաւարը, սէրն ու ատելութիւնը, կեանքն ու մահը, Աստուած ու սատանան կոխ մը, պայքար մը ունին: Բայց այս պայքարին մէջ զօրաւորագոյն են և առյաւէտ պիտի ըլլան⁶ բարին, լոյսը, սէրը, կեանքը; և Աստուած, այս մասին տարակոյս չկայ և կը հաւատանք ասոր: Բայց, այս ոսկւամաղալը որչափ արտաքին աշխարհը, նոյնչափ ալ մեր ներքին աշխարհն է: Հետեւաբար, յոյս կը տածենք, թէ մեր մէջ ալ բարին, լոյսը, սէրը, կեանքն ու Աստուած պիտի թագաւորեն: Ուրեմն, մեր այս հաւատքը զործնականապէս ըսել չէ՞, թէ Զօրութիւնը Աստուծոյ կը վերաբերի, եւ մենք այս Զօրութեան ազդեցութեամբ կը պահուինք ապահով ու անվրդով: Թողունք խօսիլ Աստուծոյ Զօրութեան վրայ, որով երկնային մարմիններու ուղղութիւն կուտայ և կը կառավարէ զանոնք, որով բնութեան օրէնքները կը վարէ անխախտ ու անսասան, որով հրաշալիքներ կը զործէ վերը՝ երկինքը և վարը՝ երկրի և ջուրերու խորութեանց մէջ: Թողունք խօսիլ նիւթական տիեզերքի վրայ Անոր ունեցած զօրութեան մասին: Թողունք խօսիլ նաեւ պատմութեան մէջ ի յայտ բերած Անոր զօրութեան մասին, որով թագաւորութիւններ կը յարուցանէ և իշխանութիւններ կը կործանէ, ազգեր կը բարձրացնէ և սերունդներ կորստեան կը դատապարտէ: Այո՛, Խորայեւացիներուն միտքերուն վրայ իրենց Աստուածը և Անոր զօրութիւնը այնչափ ներգործած էին որ միշտ Անոր զօրութեան եւ փառքին երգեր կը հիւսէին, «Տէր զօ-

րութեանց, Տէր կարող ի պատերազմի»: «Աջ նորա խորտակեաց զթշնամին»: Այս պատճառաւ Դաւիթի սաղմոսներէն շատեր Տիրոջ զօրութեան և կարողութեան մասին կը խօսին, և նոյնիսկ մարգարէներէն շատերուն մարգարէութիւններն ալ կը պանծացնեն Անոր զօրութիւնը: Բայց, թէ որքիչ մը անդրադառնանք բարոյական և հոգեկան աշխարհի մէջ Անոր զօրութեան վրայ, հիացմամբ և շլացմամբ պատկանանք և պաշտումի զգացումէ տարրեր զգացում չարթննալ մեր սիրտերուն մէջ: Եզեկիէլիան տեսիլքին ցրուած ոսկորներով լի հոգեկան զաշտեր կան, ուր Աստուածային զօրութիւն մը միայն կրնայ նոր ժողովուրդ մը գոյութեան կոչել, մահուան քունը քնացողներ կան, որոնց Անոր զօրութիւնը միայն կրնայ նոր կեանք ներշնչել: շատ մը սիրտերու մէջ ձմեռնային մահացում կը տիրէ, Անոր զօրութիւնը միայն կրնայ զարնանաբոյր վերադարձնում ներգործել անոնց մէջ: Վերջապէս, հրաշալիքներ կը զործուին բարոյական ու հոգեկան աշխարհներու մէջ և այդ բոլորը միմիայն Անոր ամենակարող զօրութեամբ: Բարոյապէս չորեքօրեայ թաղուած Դաւաբոսներ յարութիւն կ'առնեն, կաղեր եղջերուի պէս կը ցատկեն, մեղքով զիւհարներ կը բժշկուին, ցանկութեամբ բռնոտածներ կ'առողջանան, հոգեւորապէս կոյր աչքեր կը բացուին և խուլ ականջներ կենաց Բանին ճշմարտութեանց կ'ունկնդրեն, համբեր Անոր զօրութիւնը կը բարեբանեն, և այս ամէնը միմիայն Անոր զօրութեամբ: Ուրեմն, պարտական չենք Անոր այս զօրութիւնը մենք ալ փառաւորել սերովբէական երեքսրբեան սրբասացութեամբ, — «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց»: Այո՛, ինչպէս որ Անորն է Թագաւորութիւնը, այնպէս ալ Անորն է զօրութիւնը:

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳՍԼՈՒՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 18)

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Գ. — Թէ մարդկային կեանքի բանաւորութեան անհրաժեշտ է անձնական յարակալութիւնը ատիկա կրնայ, թերեւս, ամենայնապէս կերպով տեսնուի երբ նկատի առնենք այն էապէս անսահման կարելիութիւնները որոնք գիտութեան և նկարագրի մէջ կը յարակցին: Եթէ մահը կը վերջացնէ ամէն բան, այս կարելիութիւնները կը պարունակուին մարդուն խոր բնութեան մէջ միմիայն որպէսզի առանց արդարացման անոնք յափշտակուին յանկարծ և բրտորէն: Մարմինն ունի գոյութեան իր շրջանը, ինչպէս ծառ մը ան. կը ծնի, կը հասնի իր կեանքի վտանգաւոր տարիներուն, կը թաւալի և կը մեռնի, բայց միտքը գիտակցաբար կը քալէ վերելքոտ ծառուղի մը, կ'ընդարձակէ իր հորիզոնները, կը խորացնէ հասկցողութեամբ թափանցողութիւնը (insight) և միշտ գիտէ թէ յարաճուն գիտութեան կարելիութիւններուն սահման չկայ: Մտքի աշխարհը անսահման թագաւորութիւն մըն է. միտքը իր բոլոր կատարելագործութիւններուն մէջ ռահվիրայ մըն է յաւէտ որ կը լսէ անձանթ զաւառներու կոչը մօտաւոր բլուրներու կարգի մը վրայէն, և մարդուն իմացութիւնը, գիտակից այս անսպառ զօրութեանականութիւններուն, կը մեռնի, ինչպէս մեռաւ Կէօթէ, աղաղակելով իր վերջին վայրկեաններուն մէջ, «Աւելի լոյս»: Զգալ անվերջ հրապուրել տակաւին ձեռք չբերուած ճշմարտութեան՝ էական բնոյթն է իմացական կեանքի: Եթէ Հիւքսլէյ կը նախադասէ Դոթոյքը՝ գիտնալու իր յարաճուն կարողութեան զազարումէն՝ պատճառն այն է որ կը զգայ այն տարրական կիրքը որուն ամենանշանաւոր արտայայտութիւնը Միլտոն գրաւ իր չքեղ Սատանային բերնին մէջ, երբ նկարագրեց փոսին հոգեվարքները:

«Որովհետեւ ո՞վ պիտի ուզէր կորսնցնել այս իմացական գոյութիւնը, թէև լի տառապանքով, այն խորհուրդները որոնք կը յաճին յաւիտենականութեան մէջ, կորնչիլ յաւէտ կ'անուամ և կորսուած անստեղծ զիշերուան լայն արգանդին մէջ, զուրկ զգացումէ և շարժումէ»: Ոչ թէ փոքր

մարդիկ, այլ ամենամեծ մտաւոր կեանքի մարդիկ ամենէն աւելի զգացած են այն աններելի նենգութիւնը զոր տիեզերքը ի գործ կը դնէ մեր վրայ, եթէ մեզի կը բանայ գիտնալու անվերջ կարելիութիւնը միայն մերժելով անոր պտղաբերութիւնը:

Ինչ որ ճշմարիտ է մտքի մասին, ճշմարիտ է նկարագրի մասին, որովհետեւ հոգեւոր կեանքի զօրութեանականութիւնը չունի ըմբռնելի սահման: Զուիցերիոյ մէջ ճամբորդ մը կը պատմէ մեզի թէ, իր ճամբուն մասին անստոյգ ըլլալով, ճամբուն եղբրքը գտնուող մանչու մը հարցուց թէ Քանտէրսթէկը ուր էր, և ընդունեց, ինչպէս ինք գիտել կուտայ, ամենէն նշանակալից պատասխանը որ երբեք տրուած ըլլար իրեն: «Չեմ գիտեր, պարոն», ըսաւ լաճը, «Եթէ ուր է Քանտէրսթէկը, բայց հոն տանող ճամբայ կայ»: Ասիկա մարդուն հոգեւոր փորձառութեան մէկ սղամատեանն է: Իտէալը մեր տեսութենէն անդին է, վախճան մըն է այն որուն տեղը երբեք չի կրնար որոշուիլ, բայց միշտ նկարագրի յառաջատուական կատարելագործութեամբ գիտակից ենք թէ անվերջ ճամբու մը վրայ ենք որ մեզ կ'առաջնորդէ դէպի անվերջ կատարելագործութիւն: Մինչ մահը, հետեւաբար, տրամաբանօրէն կը թուի մարմինն բաժինը, ան կուգայ իրրեւ օտար ինքնակոչ մը, միջամուխ մը հոգեւոր կեանքի յառաջդիմութեան մէջ: Մահը սկիզբէն կը բնակի մարմինն մէջ, բայց մահը զոյ մըն է որ կը յայտնուի նկարագրի մէջ և անկէ կը զողնայ անոր անվերջ տենչանքի էական բնութիւնը: Ոչ թէ պզտիկ հոգիները, այլ հոգիով մեծ մարդիկ ամենէն աւելի գիտակից են այն անսահման թագաւորութեան որուն մէջ իրենք կը ներկայացուին բարոյական նկարագրի թէկուզ տկար սկզբնաւորութիւններովը և ամենէն աւելի գիտակից այն խորդախութեան զոր կեանքը ի գործ կը դնէ իրենց վրայ, եթէ ան կը ստեղծէ, միայն յուսախափ ընելու համար, ինչ որ Ուօրթըսթը կը կոչէ:

«Մարդուն ամենեւնի ազնիւ usnroգելին, Թեւ սակաւին անկշաղ մը անկարգաւորեալ, Այդ սեղնը աւելի վստահ, աւելի պաշտելի լինի մը հաւատ, Ահա մարդկային կեանքի հասարակաց կողմը, օրական հագուստը»:

Այդ անմահութեան ի նպաստ փաստը միշտ պարունակած է այն իրողութիւնը զոր յայտարարեցինք, թէ մարդկային կեանքը երկրի մակարդակին վրայ միայն աւելի կը խոստանայ քան կը ստանայ, կը տենչայ իր ձեռք բերել կրցածէն աւելի և կը թողուի մահուան ատեն անկատար և յուսախափ ընող բեկոր մը, ծայրատուած, մասնակի, անկատար, որ կը մեռնի ինչպէս Մովսէս Նէպօ լերան գագաթին վրայ, զուր նայելով դէպի այն գաւառները զորս երազեց աշխարհակալել բայց որոնց երբեք չը հասաւ։ Այս փաստը, սակայն, յաճախ կը յայտարարուի այնպէս որ աւելի կամ պակաս գիտական և ճոռումբան լեզուով կը թուի ըսել թէ մարդիկ կ'ուզեն ապրիլ յետ մահու և թէ, հետեւաբար, անմահութիւնը պէտք է ճշմարիտ նկատուի։ Բայց ասիկա համակ խոտորում և ծաղրանկար է այն ընթացքին զոր մարդկային կեանքի անկատարութիւնն ունի մահուան մէջ յաւիտենական կեանքի խնդրին վրայ։ Համոզիչ նկատողութիւնը այն է որ մարդիկ կ'ուզեն ապրիլ յետ մահու, այլ թէ հիմա տաժանադին բարեշրջումի անհամար դարերէ վերջ, ստեղծագործ բրօցէսը ի գոյ ածած է էական որոնք իրենց ոտքերը դրած են գիտութեան և նկարագրի անվերջ պողոտաներուն վրայ։ Անոնք պակն են ստեղծագործութեան, ոչ մէկ մայր կրնար պնդել թէ իր երեխան աւելի կ'արժէ քան բոլոր Ալպեան լեռները աւելի մեծ ապահովութեամբ քան որչափ բնականութիւնը կը ծանրանայ անգիտակից ժայռերէն և աստղերէն վեր արժէք ներկայացնող անհատականութիւններուն վրայ։ Եւ հիմա երբ տիեզերքը այնչափ կատարելագործած է արարած մը որուն մէջ բարեշրջումը դադրած է ֆիզիքական ըլլալէ և դարձած է հոգեկան, որուն մէջ վերջապէս անսպառ կարելիութիւններ արտադրուած են, տիեզերքը անոր կատարելագործութեան համակ անգիտակցութեան մէջ մտքի և հոգիի զօրութեանականութիւնները գերեզմանին մէջ պիտի նետէ մարմինին թափթփուքներուն հետ, և աւելի հոգալով մէկուն համար որչափ միւսին համար, ամէնքն ալ հաւասարապէս ազետալի և անտրամաբան վախճանի՞ մը կը բերէ։ Ուրեմն մարդկային կեանքը, ինչպէս գիտենք, բոլորովին ան-

բանաւոր է։ Ամենէն յուսալից գիրքը զոր մենք կրնանք բռնել անոր հանդէպ «Ալիսը Ուոնտըրլէնտի մէջ» Սիրտերու Թագաւորին գիրքն է, երբ կը քննէ պատմական փորձին մէջ ներկայացուած գաղտնի փաստաթուղթերը։ Անկատար, տենչացող մարդոց սերունդ մը կը սրբուի երկրէն, ինչպէս տղայ մը կը ջնջէ չվերջացած խնդիրներ իր քարետախտակէն, որպէսզի անկատար, տենչացող մարդոց ուրիշ սերունդ մը ըստեղծուի և յետոյ ոչնչացուի։ Ոչինչ վերջացած է երբեք ու է տեղ։ Աստուած, կէս դիտուն արուեստագէտի նման, որ կը ըզբօնու անիմաստ գործերով, կը նկարէ պատկերներ որոնց մէջ պարզապէս կ'ուրուագծէ գեղեցկութեան ձեւեր, ի խոստումով, զանոնք ջնջելու և վերսկսելու համար միայն։ Տենչացող նկարագիրները, ինչպէս կ'ըսէր տգիտական մը, «կը փորձեն երաժշտութիւն ստանալ լայնասրինգներէն և սաղմոսարաններէն, որոնք երբեք ներդաշնակ չեն եղած և երեւութապէս պիտի չըլլան երբեք» և մեր ընկերային աշխատութիւնները պարզապէս կը կազմեն անցաւոր ովասիսներ անապատ աշխարհի մը մէջ, հոգեւոր իմաստէ դատարկ — ովասիսներ զորս վերջապէս անապատը պիտի սպառէ կիզիչ աւազի մէջ։ Ըսել թէ մեր մարդկային կեանքի վսեմագոյն կողմերը այդպիսի տիեզերքի մը մէջ անհասկնալի և անբանաւոր են ապահովաբար շատ հեռու է ակներեւին մէջ ըլլալէ։

Երբ, հետեւաբար, կ'ենթադրենք, ինչպէս գիտութիւնը միշտ կ'ենթադրէ ֆիզիքական մարդին մէջ, թէ ասիկա բանաւոր աշխարհ մըն է, մենք ունինք դրական և ապահովիչ փաստ մը ի նպաստ անմահութեան։ Բնականաբար, ասիկա կրնայ բոլորովին անկանոն տիեզերք մը ըլլալ, ճշմարտութեան առաջնորդող վստահելի թելեր հայթայթելու մէջ անկէ ամենեւին կախում չունենալու չափ, բայց այսպիսի ըմբռնում մը այնչափ անկարելի կը դարձնէ գիտութիւնը որչափ անհաւանական կը դարձնէ անմահութիւնը։ Երբ Ուրանոս մուրակին շաւիղին անկանոնութիւնները երեւան հանուեցան, որոնց համար ակներեւ բացատրութիւն չկար, գիտութիւնը յուսահատութեան մէջ չիկաւ, հաւանելով որ երկինք քմահաճ է։ Միւս կողմէ, Լըվէնիէ

հաշուեց մեծութիւնը, դիրքը և չափը մոլորակի մը որ, եթէ Սերանոսի խանգարումները հասկնալի պիտի դարձնէին, պէտք է որ երկնքի մէջ ըլլայ: Գիտութեան հիմնական հաւատքին պատճառաւ թէ տիեզերքը անբանաւոր չէ, նոյն այն գիտութիւնը գիտցաւ թէ մոլորակը պէտք է հոն ըլլայ, թէն անտեսանելի, և երբ տեսողութիւնը լրացուց հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը, և նկատունը գտնուեցաւ, Լըվէզիէի մարդարէական հաստատումներուն մէջ նշանակուած տեղէն մէկ աստիճան պակաս տեղ մը, աշխարհի վստահելի ըլլալուն մասին գիտութեան հաւատքը արդարացաւ: Տարբեր կերպով չէ անձնական յաւերժութիւնը որ կարեւոր է մարդկային կեանքի բանաւորութեանը, տենչացող մտքի և նկարագրի ծիրերը զայն կը խնդրեն ինքզինքնին զիւրահասկնալի դարձնելու համար, և այն հաւատքը թէ հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը, նոյնպէս հիմնուած ստեղծագործութեան բանաւորութեան վրայ, օր մը պիտի սկսի նշմարել, — երբ մենք աչքերուն ներքին տեսնելու անտեսանելի աշխարհը —, թէ հաստատուն և խոր հիմքերու վրայ հիմնուած հաւատք մըն է:

Դ. — Եթէ գիտութեան այն հիմնական ենթադրութիւնը թէ տիեզերքը բանաւոր է՝ անմահութեան մէջ հաւատքի համար այնպիսի զօրաւոր հիմք մը կը հայթայթէ, որչափ աւելի զօրաւոր հիմք մը կը հայթայթէ կրօնքի այն հիմնական ենթադրութիւնը թէ տիեզերքը բարեբար փաստ է անհատականութեան յարակալութեան: Եթէ Աստուած բարի է մարդուն երեւակայելի ունէ իմաստով, ուրեմն ան կը հոգայ իր արարածներուն համար, անոնց մէջ ունի առաջագրեալ նպատակ մը, և անոնց կը նայի խնամատար հոգածութեամբ: Արդար և հայրագործով Աստուած մը չի կրնար ի գոյ ածել զաւակներ, անվերջ աճումի տակ, տենչացող կատարեալ գիտութեան և նկարագրի, միայն նետելու համար զանոնք մէկիկ մէկիկ մոռացութեան մէջ, մինչև որ վերջապէս, յոգնած նոյնիսկ տունէն զօր ան շինեց անոնց համար, այրէ զայն: Ինչպէս տեսանողները (= մարդարէ) միշտ զգացած են, անմահութեան հարցին մէջ Աստուծոյ բարութիւնն ու պատիւը խնդրոյ առարկայ են:

«Դու չպիտի քողարու մեկ փոշիին մեջ,
Դու շինեցիր մարդը, ան չգիտէր քի ինչու,
Ան կը կարծէ քի ինքի մեծութեան համար շինեալ չի,
Եւ դու զայն շինած ես, դու արդար ես»:

Բնականաբար այն մտերիմ հաստատումը թէ Աստուած բարի է, միշտ հանդիպած է մարդակերպութեան (anthropomorphisme) դարմացող և հեզնող ամբաստանութեանը: Չեր Աստուածը ձեր երկաթած չուքն է, կ'ըսեն մարդիկ, դուք առած էք տիեզերական թագաւորութեան մէկ զրամը և անոր վրայ դրոշմած ձեր գէմքը: Ինչ որ ամբաստանողը բացայայտօրէն ըսել կ'ուզէ սա է որ մարդ ապշեցուցիչ սխալ մը կը դործէ երբ կ'իջնէ իր սեպհական փորձառութեան խորը, և հոն կ'առնէ լաւագոյնը և ամենարարձը զոր կը ճանչնայ իբր իր մեկնութիւնը Աստուծոյ մասին: Թեւեղութիւնը սա է որ երբ նիւթապաշտ մը կ'առնէ ժայռեր և աստղեր, կամ երբ մօնիթ մը կ'առնէ էներժիի օրէնքի նման բացարձակ ծանօթութիւններ, իբր իր գաղափարը Աստուածութեան մասին, կը կատարէ վստածօրէն տաղանդաւոր գործ մը ցատկելով մարդկային փորձառութեան վերայէն և գտնելով խորհրդանշիչ Աստուծոյ որ մարդակերպական չէ: Բնականաբար անիկա այդպէս բան չըներ: Մարդ կրնայ ինքիմէ զուրս ցատկել և նայիլ աշխարհի մարդկային աչքերէ տարբեր բաներու մէջէն կամ զայն յղանալ մարդկային բառերէ տարբեր բառերով: Բոլոր ժայռերը և աստղերը զորս կը ճանչնամ և կրնամ գործածել մտածումով, ժայռեր և աստղեր են որոնք, այն ձեւիմէ մէջ զորս կը ճանչնամ, շինուած են փորձառութեանս ներսիդին, էներժիի և օրէնքի բոլոր բացարձակ գաղափարները զորս ունիմ իմ սեպհական մտքիս շինութեան գաղափարներն են, ամբողջ աշխարհը որուն մէջ կ'ապրիմ և որմէ կրնամ քաղել խորհրդանշիչներ անոնցմով մեկնելու համար Աստուածը, իմ սեպհական գիտակցութեանս աշխարհն է — մարդակերպական աշխարհ մը, որովհետեւ համաձայն էր իմ սեպհական մտածմանս օրէնքներուն: Իմ սեպհական գիտակցութենէս տարբեր լիճ չունիմ մէջը ունէ բանի մասին իմ գաղափարներուն համար որսորդութիւն ընելու: Երբ

գիրը այն էլ ընալ թէ մարդ զԱստուած իր փորձառութեան մէջ գտնուած տարրո՞վ պիտի մեկնէ թէ ոչ, կարելի է արգիլել ատիկա, խնդիրը միայն սա է որ եթէ մարդ պիտի մեկնէ զԱստուած ոեւէ եղանակով, իր փորձառութեան ո՞ր տարրերը պիտի գործածէ, ցած թէ բարձր, Զիզիքական էներժիկն նոյնչափ մեր մարմինի փորձառութիւնն է — որ կը վերարտադրուի աշխարհի մէջ — որչափ անհատականութիւնը մեր ինքնագիտակցութեան փորձառութիւնն է: Մարդ որչափ ալ նիւթապաշտ ըլլայ, ամենաջերմեռանդ քրիստոնեային նման պէտք է սուգի իր սեպհական փորձառութեան խորը, նիւթապաշտը կը փորձէ սակայն խուսափիլ ատիկէ, կրնայ բարձրացնել մարմինը փոխանակ հոգիին, ամենաստորինը փոխանակ ամենաբարձրին, իբր իր Աստուածութեան մեկնութիւնը: Երկու պարագային մէջ ալ հաւատք է ասիկա, սակայն, և նոյնպէս մարդակերպութիւն: Քրիստոնէութեան մեթոտը, ընալ տարրեր էլ նիւթապաշտին կամ մօնիսթիւն մեթոտէն սա

տարրերութեամբ որ փոխանակ ընտրելու աւելի ցած մաս մը փորձառութեան, կամ ենթաբերք մը փորձառութեան, Քրիստոնէութիւնը, տարրերու կարգապետութեան վրայ դասել — սկսեալ Ֆիզիքական ստորակարգեալ էներժիկն մինչև հոգեւոր թագաւորը — արդարութեան համար հառաչող և սիրով բոցավառ ինքնագիտակից անհատականութիւնը, կ'առնէ այս վերջինը (= ինքնագիտակից անհատականութիւնը), կեանքի այս բարձրագոյն ձեւը դոր կը ճանչնայ ան, և ասիկա այնչափ բարձր և անվհատ լաւատեսութեամբ մը որ կը տարածուի երեւակայութեան ամենահեռուոր սահմանները, իբրև միակ համապատասխան պողոտան ճամբորդելու համար դէպի ճշմարտութիւն Աստուծոյ մասին: Քրիստոնեան մարդակերպական է, ինչպէս ամէն մարդ այդպէս է, բայց այդպիսի անհրաժեշտութեան մը տակ ըլլալով, կը խորհի որ մարդուն ամբողջութիւնը Աստուծոյ խորհրդանշը ըլլալու չափ ոչ մեծ է, ոչ ալ բարի:

(Շարունակելի)

X

Զ Գ Ի Տ Ե Մ

Մենակ ու լուռ, յուսակքսուր՝ չգիտեմ
Դնում եմ զո՞ւր, դառն ու իսուր՝ չգիտեմ,
Հայրենագուրդ գնում եմ ո՞ւր՝ չգիտեմ...

Անհանգրուան, անսուն, վսար գնացի՛,
Երկրէ երկիր, շուրջըս օսար, գնացի՛,
Մեն մի քայլիս քանջանք գայ՝ գնացի՛...

Ու չգայ սրտացաւ մարդ իմ նամբին,
Սիրքս բոցեց անցող, անվարդ իմ նամբին,
Լոկ օձերն են սողում՝ անհարք իմ նամբին...

Ա՛խ, այս նամբան ո՞ւր է քանում — ձայն չկա՛յ,
Յոյսի կայծն է անհետանում — ձայն չկա՛յ,
Հայրենի՛ սուն, անու՛ւտ անուն — ձայն չկա՛յ...

Մենակ ու լուռ, յուսակքսուր՝ չգիտեմ,
Դնում եմ զո՞ւր, դառն ու իսուր՝ չգիտեմ,
Հայրենագուրդ գնում եմ ո՞ւր՝ չգիտեմ...

Ա.Զ.Ա.Տ Վ.Շ.ՏՈՒՆԻ

Պ Լ Տ Բ Ա Ն Ք

Կեանքս ամբողջ պատահմանք փեթոսելով անցուցի,
ինչպէս շատերը անուշ, բայց շատերէն աւելի
Գիտակցելով ըրածիս եւ ցաւն անոր զգալով...

Թող այս վերջինն ինծի, Տէր, իբր սփոփանք մը անհուն,
Հաւատալու՝ թէ չարդէն, կորուստէն վերջ ամենուն,
Իմաստութիւնն է հիմա իմ առաջնորդս ապահով...

Իմաստութիւնը, սակայն, կամ ինչ որ այն կը կարծեմ,
Զիս կ'ըստիպէ որ ըլլամ իրեն պէս չոր, խտրադէմ,
Ա՛լ չունենամ, չսպասեմ կեանքէն ոչ սէր, ոչ հանոյք...

Հոգիս յօծար է ասոր, ինչպէս մարմինս ալ հիմա,
Միայն թէ միտքս, ով Տէր, համոզմանն մէջ չըթուլնայ,
Թէ ոսկորն այս լաւագոյն է քան ամէն նոյն խնջոյք...

Եւ զի կրնայ, օհ, կրնայ նորէն իմ սիրքս խայտալ
Ու փառքըւած մարմինիս՝ յիշատակով մը անցեալ
Ոգեւորուիլ ու նետուիլ նոր խաբկանքի մը ընդդէմ...

Ու կարող չեն, չեն թէն, ոչ մին ոչ միւսը այլ եւս
Հանդուրժել նոր ցաւերու, բայց կ'սպասեմ դեռ կարծես
Որ վայրկեանի մ'այդ թրոխն ու խոր անկումն այդ գտնեմ...:

1933

Վ.Ս.ՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ**

ԵԻ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ**Բ. ՄԱՍ****ԵՂԻՇԷ ԵԻ Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ**

4

Իսկ ո՞վ է այս զեղծարարը և ե՞րբ ապրած կրնայ ըլլալ:

Ըստ Հ. Ակինեանի, իրական եղիշէն իր Դուինի ապստամբութեան պատմութիւնը զրեց 578-580 թուականներուն: Քանզի էջ 125ի մէջ կ'ըսէ թէ ապստամբութեան հերոս Վարդանը 578ին Պոլիս գնաց: «Հաւանորէն այստեղ տուաւ Վարդան պատուէր եղիշէին անմահացնել 572ի զէպքերը»: Յիսուն էջ յետոյ Հ. Ակինեան արդէն հաւանորէնը մէկզի կը զնէ և վստահօրէն կը գրէ. «եղիշէ ալ Կ. Պոլիս կը գտնուէր այս միջոցին և հոս կ'ընդունէր Վարդանի հրամանը ճառագրելու «Հայոց Պատերազմի» մասին»:

Թող այդպէս ըլլայ:

Աւերմն եղիշէն կը գրէր 578 կամ 580ին:

Կ'անցնին տարիներ և ահա ոճրամիտ խմբագրիչը ի յայտ կուգայ: Կը գրէ Հ. Ակինեան. «Դեռ վաղաժամ է անուանել խմբագրիչն յանուանէ և ճշդել անոր ժամանակն և միջովայրը: Բայց կանգնած է անոր զոխեմ անձը իմ առաջ, որ բահն ու բրիչը ձեռքին հիմն ի վեր կը բրէ, կը քանդէ հոյակապ յուշակերտն եղիշէին» (139):

Ներողամիտ ժպիտով ընդունելով զիւրազգած Հօր բանաստեղծական ակնարկութիւնը «զոխեմ անձին» դէմ, հիմա շարունակենք թղթատել իր զիրքը տեսնելու թէ Հ. Ակինեան 139-ու էջէն վերջ, երբ տակաւին 600է աւելի էջեր կան, արդեօք կուտայ մեզի ցուցմունքներ զեղծարարին ժամանակը որոշելու: Այս խիստ կարևոր է, քանզի Կթէ սոյն ժամանակը եղիշէի 580էն շատ վերջ է, նման կեղծիքի

գործագրութիւնը բոլորովին անհեթեթ կը դառնայ:

Գրքի Բ. Հատորի էջ 638-9. «Անհաւատալի երևայ թերևս, եթէ եղիշէի խմբագրին ձեռքը ցոյց տամ նաև Անանիա Շիրակացւոյ Առ Խոսացեալսն գրուածքը . . . Երկու հեղինակներու մտքերու առնչութիւնը ակնեւն է . . . Այն պարագան, որ խմբագիրը ընծայած է մեր ձեռքը բաւական զօրաւոր կոռուաններ, որոնք իր ժամանակը մինչև Ը. դար, առնուազն կ'իջեցնեն, կը ստիպէ զմեզ աւելի այն համոզման միտիլ, թէ խմբագրին կախումը Անանիայէն հաւանականագոյնն է, ուստի ապրած է 670էն ետքը»:

Աւերմն եղիշէն իննսուն տարի վերջ: Այդ միջոցին արդեօք եղիշէի մատենանք քանի քանի ընդօրինակութիւններ ունեցեր էր, քանի քանի վանքերու մէջ օրինակներ կը գտնուէին և, թէ երբ սերունդներ զայն կարդացած էին և հիացմունքով ըմբոշխնած անոր չքնաղ ոճը, երբ 670էն վերջ այս զոխեմ արարածը պիտի գար և իր սև երգումը ընէր մուխը մարելու այդ հրաշակերտին:

Բայց ոչ: Մեր միամտութիւնը դեռ ըստ բաւականի փորձութեան չէ ննթարկուած:

Ակնարկելով եղիշէի խմբագրին կողմէ Արտաշատի երբեմն թագաւորանիստ քաղաք եղած ըլլալու յիշատակութեան, Հ. Ակինեան կ'ըսէ թէ միակ հայ պատմագիրը, որ արքայանիստ տեղի կը ճանչնայ քաղաքս, Մովսէս Խորենացին է: Ուստի . . . «Առանց տարակուսի հոս եղիշէի խմբագրին է, որ կը գտնուի Մ. Խորենացւոյ ազգեցութեան տակ» (616):

Մեղայ Աստուծոյ, այդ հաշուով չարաննդ խմբագրողը Խնեբորդ դարու զրոյ մը կ'ըլլայ: Միթէ չե՞ս յիշեր, թէ ի՞նչ անըստառ եռանդով Հ. Ակինեան Խորենացին 820-ական թուականներուն կը տանէր: Ուրեմն եղիշէն աւելի քան երկու դար վերջ կ'ապրէր դահիճը:

Այո՛, Հ. Ակինեան կ'ուզէ խմբագիրը Խնեբորդ դար տանիլ: Որովհետև եղիշէն «կամսարական ազգին» իշխաններու թուին կը յիշէ Աոն մը: Հ. Ակինեան կ'եզրակացնէ. Խմբագիրը Թ. դարէն կ'երևայ» (749):

Վախ մը կ'ունենաս մտածելով, որ թերևս իր գրքի երրորդ Հատորին մէջ, եթէ

կամ երբ հրատարակուի, Հ. Ակինեան կըրնայ խմբագրողը նոյնացնել Ղևոնդի հետ! Ինչո՞ւ է է: Ի՞նչ կայ անհնարին սլացիկ մտքի մը համար, որ կրնայ եղիշէն երկու հարիւր տարի վերջ զեղծարար մը մէջ տեղ բերել, որ անխմանալի հրաշքով կամ ու է կախարդութեամբ մը եղիշէի Պատմութեան բոլոր ձեռագիրները կ'անյայտացնէ Հայաստան աշխարհէն և միևնոյն եղիշէի անունով իր թշուառական անձաբակութեամբ զրի առած Աւարայրի պատմութիւնը արեւու լոյսին կը բերէ:

Թշուառական անձաբակութեամբ բառերը գործածեցի հետեւելով Հ. Ակինեանին, ինչպէս քիչ վերջ ցոյց կուտանք:

5

Հիմա որ լաւ գէշ յանցապարտին ժամանակը գտանք, տեսնենք թէ ի՞նչ կարողութեան տէր մէկն էր: Քու և իմ կարծիքը, թէ նման անօրինակ զեղծարարութիւն մը ի կատար հանելու համար ստահակը խիստ ճարպիկ մէկը եղած պէտք է ըլլայ՝ ու է կշիռ չունի:

Հետեւինք հզօր երեւակայութեամբ օժտուած Հ. Ակինեանի ցուցմունքներուն:

«Խմբագրիչը, որ այսպիսի չարափոխութիւն մը մտաբերած է գործել, շատ հնարագէտ և խմաստուն մը չի թուիր եղած ըլլալ և ոչ ալ քաջ ծանօթ մը Ե. դարու քաղաքական կացութեան» (59):

Քչիկ մը կը քաջաւերուինք, երբ Հ. Ակինեանի խմբագրիչի տգիտութեան մասին միեւնոյն միտքը կ'արտայայտէ 150 էջ ճամբորդելէ վերջ:

«Արդէն քանիցս առիթ եղաւ ըսելու, թէ խմբագիրը գլխաւորապէս Սկզբնագրին անունները փոխելով կատարած է կեղծիքը: Եւ որովհետեւ անմիտ կերպով կատարած է այս գործողութիւնը, առանց պատմական հասկացողութեան . . . » (204):

Քչիկ մը կը տխրինք, երբ կը կարդանք աս.

«Խմբագրիչը հակաքաղկեդոնական մ'է, և լաւ տեղեակ 448-451 տարիներու եկեղեցական պատմութեան» (267):

Եթէ լաւ տեղեակ էր եկեղեցական պատմութեան, ուրեմն ծանօթ էր նաև քաղաքական կացութեան, քանզի Փար-

պեցիէն գիտենք, որ սոյն տարիներուն եկեղեցականութիւնն էր մղիչ ուժը հայ կեանքի բոլոր գործունէութեան:

Բայց խմբագրիչը այնքան ալ անմիտ կերպով կատարած չեղելի իր աշխատանքները: Միհրեբերտեհի նամակին տրուած պատասխանի մասին գրելուն, Հ. Ակինեան սոյն պատասխանը խմբագրի երեւակայութեան արդիւնք համարելուն, կ'ըսէ. «Այս տեղ իրեն աղբիւր ունեցած է խմբագրիչը զանազան գրուածքներ, հայրագիտական, վկայաբանական և փիլիսոփայական, որոնց մէկ կատարած է փոխառութիւններ, երբեմն բառական իսկ» (629):

Հա՛, ասանկի Գոնէ հնարագէտ և խմաստուն մէկը թող ըլլայ զեղծարարը:

Եւ այժմ կը գիտենք խմբագիրը, որ եղիշէ 100 կամ 200 տարի վերջ կը սկսի Սկզբնագրի վրայ կատարել իր վիրարուժական մանուածապատ գործողութիւնները, նպատակ ունենալով . . . Վասակ Սիւնիի Յիշատակարան մը գրել:

Իսկական եղիշէի մասին Հ. Ակինեանի կարծիքը շատ բարձր է: Յառաջարանին մէջ ակնարկելով սոյն եղիշէի Պատմութեան, կ'ըսէ. «Սքանչելի պատմագիրն, հզօր ճարտասանին հոյակապ կառուցուածքը» (է): Կամ, «ճարտար մատենագիրն և սքանչելի հետաորին» (59):

Ինչէ՞ն և ինչպէ՞ս գիտէ այս ամէնը:

Սկզբնագրի հոյակապութեան մասին Հ. Ակինեան իր եղբակացութիւնը մի միայն մեր այժմ ունեցած եղիշէի ուսումնասիրութենէն կրնայ հետեւցնել, որը գործն է, կ'ըսէ, չարագործ խմբագրիչին: Եթէ խմբագրուած եղիշէն չկարենանք քաղել էջեր, որոնք Սկզբնագրէն են և մեզի ցոյց կուտան «սքանչելի պատմագիրը և հզօր ճարտասանը, և այլն», այն պարագային Հ. Ակինեանի գաղափարը իսկական եղիշէի առինքնող սքանչելի ոճի մասին կը մնայ լոկ ենթադրութիւն մը:

Եւ ի՞նչ է բազմագէտ Միսիթարեանին կարծիքը այժմեան եղիշէի գրքի ոճին և յօրինուածքի մասին:

«Եղիշէի Պատմութեան բովանդակութիւնը թո՛ւ բո՛ւ մըն է, անձև անկերպարան, անմիասնական Ե. դարու քաղաքական հանգամանքներուն, անհամաձայն ժամանակակից տոհմիկ և օտար աղբիւրներու

... լեզուն անհամերաշխ է Ե. դարու բարձրախն ... հիւսուածքը խայտարակէտ, մուրացածոյ տարրերով անկուած մըն է» (4)։

141-րէ տէր մէջ Հայրը կը կրկնէ. «Ձեմ գտներ բառ որակելու Եղիշէի մատենին այժմեան խմբագրութիւնը, վերագոյն անուանած էի զայն թո՛հ ու բո՛հ մը. կը մնամ նոյնին վրայ»։

«Անձոյլ համագրութիւն մը անմիասնական տարրերու» (9)։

«Յեցած մի միայն Պաղար Փարպեցւոյ Բ. Դրուագին վրայ (խմբագրիչը) ձեռնարկած է այս ձեւափոխութիւնը, և այն չափազանց մեծ անհասկացողութեամբ և անճարակութեամբ» (59)։

«Եղիշէի Պատմութեան ոչ միայն խոստարանութիւններն ենթարկուած են փոփոխութեան, այլ և ամբողջ ընդգրկը վերիվայր յեղաշրջուած է, ասով նաև բովանդակութիւնը տուժած է իւր հարադատութիւնը, մանաւանդ թէ առած է անճանաչելի կերպարանք» (138)։

«Թէ խմբագիրը Սկզբնագիրը շատ տեղ փոխած է, այլանդակած է, անճանաչելի դարձնելու չափ ...» (344)։

«Սկզբնագիրը շատ տեղ անճանաչելի դարձած է ետեւառաջութիւններով, յաւելուածներով և յապաւումներով» (521)։

Այ, Հայր Սուրբ, ի՞նչ կ'ըլլար գտած զեղծարարդ՝ զոնէ հնարամիտ և ճարտար մէկը ընէիր։ Ձե՞ս տեսներ թէ որքան դառնահամ զեղահատ մը կը հրամցնես մեզի երբ կ'ըսես թէ՛ հայ պատմագրութեան այս տարօրինակ կեղծիքը կատարողը անճարակին մէկն էր։ Գոնէ թոյլ տալու էիր, որ տխուր միտքութիւնը ունենայինք ըսելու. «Է՛հ, չարախորհուրդ զեղծարարը ասանկ դժպիսի ապուր մը խառներ է, բայց եաման ճարպիկ բան մըն է եղեր»։

Վերջապէս, մեր ալ արժանապատուութիւնը կը վիրաւորուի այս տեսակ համբակ գրչակին ի տես, երբ 13 տող մէջքերում կ'ընես Եղիշէէն, և խմբագրի «անտաշ գրչին» ակնարկելով կը գրես. «Քերականական տեսակէտէ նայելով տողերուս, չենք գտներ հոն և ոչ մէկ նախագասութիւն, որ ըստ օրինաց կազմուած ըլլայ» (642)։

Իսկ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէ այժմ մեր ունեցած Եղիշէն, որու մասին դարերով հայ մտաւորականութիւնը այնքան

խանդոտ գովասանք չոայլեր է, (կ'երեւի իրենց տգիտութեան պատճառաւ)։

6

Բայց չարագործի կողմէ այս անճանաչելի դարձած մատենը, այս վերիվայր շրջուած թո՛հ ու բո՛հը, այս աւերակոյտը («Այժմեան խմբագրութենէն, ուր աւերակոյտ մը ունինք միայն») (580), այնքան ալ անճանաչելի չէ, ոչ ալ թո՛հ ու բո՛հային աւերակոյտ, քանզի իր գրքի սկիզբներուն Հ. Ակինեան նոյնիսկ զեղծարարի մասին գաղջ բարեացակամութեամբ կը խօսի.

«Անխղճութիւն էր գործածը. բայց եղած է զոնէ բարեխղճ նախնական ընագրին խնայել ըստ կարելոյն՝ պահպանելու համար ճարտար մատենագրին և սքանչելի հոետորին ոսկի խօսքերը անփոփոխ՝ հնարաւորութեան սահմանին մէջ։ Այս բարեբախտութիւն է։ Ա.-Գ. Յեղանակներու մէջ Սկզբնագիրէն փրկուած է շատ մաս. այսպէս նաև Դ.-Ջ. Յեղանակներու մէջ զոնէ էական կէտերը։ Տուժած են դէպքերուն մասնակից անձինքներու անունները, բայց պատմական դէպքերը ճանաչելի են իրենց նկարագրով» (59)։

Ա՛հ, Հայր պատուական, գութ ունեցիր ընթերցողիդ։ Ի՞նչ անխմանալի մտամարդանքներ են ասոնք։

Ա. Յեղանակին մէջ Սկզբնագրէն փրկուած է շատ մաս! Իրա՞ւ կ'ըսէք։ 90 էջ ճամբորդելէ վերջ ալ տակաւին միեւնոյն միտքը ունէիք. «Ամբողջ Ա. Յեղանակն առհասարակ իւր այժմեան կերպարանքին մէջ չթուիր սկզբնական։ Անոր բովանդակութիւնը կամ կրկնութիւնն է Բ. Յեղանակին և կամ անկէ փրցուած էջ մը կը ներկայացնէ՝ ինքն իւր մէջ չի կազմեր ամբողջութիւն, միասնական միտք, չ'ամփոփեր որոշ ժամանակ։ Չունի նաև ինքնաշատուկ սկզբնաւորութիւն, պատշաճ Եղիշէի ճառագրական ոճին։ Ամբողջը կը համարիմ խմբագրէն» (149)։

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 7)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Փ.

Յազկերտին ցատումը. — Գերագոյն ժողով. — Հայ, Վրացի եւ Աղուան նախարարներուն Տիգրան մեկնելու հրամանը. — Անոնց մեկնումը. — Յազկերտին նախարարներուն ընդունելութիւնը եւ բանտարկութիւնը. — Անոնց սպառնական վեճը. — Նախարարաց առ երեսու ուրացութիւնը. — Վարդանին յայտարարութիւնը Յազկերտին:

Մեր երկու պատմիչներն ալ կը վկայեն թէ, Հայոց կողմէն Պարսից արքունիք՝ Տիգրան նամակ հասաւ: Հայոց կողմէն զրկուած նամակը այնպիսի խիստ և ընդվզեցուցիչ ոճով մը գրուած էր որ, Յազկերտ արքան որ ցատկոտ անձ մըն էր արդէն, կատղեցաւ և զայրացաւ: Այս պատասխանին վրայ, հարկ տեսնուեցաւ Յազկերտին գլխաւորութեամբ գերագոյն ժողով մը գումարել, որուն ներկայ գտնուեցան Մոզպեդը, մոզերուն գլխաւորները և Պարսից զինին առաջնորդները, պետութեան աւագանին ու Միհրնեսները: Այս ժողովին, որ կերպով մը կրօնա-քաղաքական ժողով կրնանք կոչել, գլխաւոր և անմիջական օրակարգը եղաւ Հայոց կողմէն Պարսից արքունիք դըրկուած նամակը որ թէ՛ խիստ և թէ՛ բռն ոճով մը գրուած էր և թէ համարձակ կերպով կարծես թէ ասպարէզ կը կարդար Պարսից արքունիքին, ժողովին մասնակցող առաջնորդները և ղեկավարները, ամէն ոք, Յազկերտ արքան գրգռելու և անոր ցատումը ու զայրութիւնը աւելցնելու կ'աշխատէին, ամէն ոք, իր կողմէն անտեղի և անդէպ կը համարէր Հայոց պատասխանը և ներկաները առաջարկ մը ներկայացուցին ժողովին, Հայոց դէմ վերջնական և վճռական որոշում ու հրաման ձեռք ձգելու համար, ինչ որ Յազկերտ արքային ալ փափաքածն էր արդէն:

Անոնք կ'ըսէին Յազկերտ արքային, Յունաց կայսրն իսկ քու հրամանէդ դուրս չելլեր և Հոնաց թագաւորն ալ քեզի, քու տէրութեանդ կը ծառայէ, ուրկէ ո՞ւր Հայերը կը համարձակին հրովարտակը անարգել և Ձեզի այսպիսի՝ խիստ, սպառնական ու անարգական լեզուով պատասխանել: Եւ անոնք միասին և միաբերան կ'աւելցնէին և կ'ըսէին թէ, ի մասնաւորի Հայերը տեղէ մը օգնականութեան յոյս մը չունենային, այդպիսի ընդդիմութիւն մը, հակառակութիւն մը իրենց միտքէն անգամ չէին կըրնար անցնել, թող թէ մասնաւոր նամակով մը յայտարարել (Փար. 46): Այսու հանդերձ, Յազկերտ արքան արշաւանքի մը կամ սաստիկ կոտորածի մը խիստ հրաման մը չ'արձակեց ամենեւին: Հոս ևս, Միհրնեսներ, Յազկերտին հաւատարիմ խորհրդականը և առաջնորդը իր զիրին մէջ էր և թագաւորին ըսաւ երբ տեսաւ անոր սաստիկ տրտմութիւնը և սրտաբեկութիւնը:

«Առ ի՞նչ է քոյ այդ մեծ տրտմութիւնդ, զի եթէ կայսր չելանէ ըստ քոյ հրաման, և Հոնք կան ի ծառայութեան, ո՞ր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր ի ներքս, և ամենայն որ զինչ և ասես՝ վաղվադակի կատարի» (Բ. Յեզանակ, էջ 75):

Ասոր վրայ, Յազկերտ ներս կանչեց արքունական աւագ դպրապետ-քարտուղարը, և հրամայեց անոր որ հրովարտակ մը գրուի, ոչ թէ իբրեւ «առ սիրելիս և առ պիտանիս», «այլ բանս զայրագինս իբր առ ատելիս և անպիտանս, չլիչելով ամենեւին զմեծամեծ վաստակս տիրասէր մարդկան» (նոյն): Յազկերտ, այս հրովարտակով Հայ նախարարներուն ամենէն աւելի ազդեցիկներէն եւ նշանաւորներէն տասը հատը «յականէ յանուանէ զարս՝ զոր ինքն ճանաչէր», Տիգրան կը հրաւիրէր, որպէս զի՝ անոնց միջոցաւ գործը յաջողցնէ: Տիգրան հրաւիրուած այս նախարարներն էին հետեւեալները. — 1. Վասակ Սիւնի, 2. Ներշապուհ Արծրունի, 3. Արտակ Ռըշտունի, 4. Գաղիշոյ խորհրդունի, 5. Վարդան Մամիկոնեան, 6. Արտակ Մոկացի, 7. Մանէճ Ապահունի, 8. Վահան Ամատունի, 9. Գիւտ Վահեւունի և 10. Շմաւոն Անձեւացի:

Հայոց վրայ գործածուած խիստ և զայրագին ու անողորմ միջոցները Վրաց և Աղուանից վրայ ալ գործադրուած էին, իրրեքրիստոնեայ ու կրօնակից ու հաւատակից Հայոց:

Հայոց նման, Վրացիներն ու Աղուաններն ալ, առանձինն մերժումի պատասխաններ զրկած էին Պարսից արքունիքին: Թերեւս, երեք ազգերուն միաբանական արարքը ու միութենական շարժման պարագաները արգելք կը հանդիսանային Յազկերտին, բռնակալ ու վճռական բուռն միջոցներու գիմելէ: Հայոց զրկուած հրովարտակին ու հրամանին համաձայն, Վրացի ու Աղուան գլխաւոր նախարարներն ևս մասնաւոր հրովարտակներով Տիգրոն երթալու հրաման ստացան:

Երբ Տիգրոնէն Հայոց, Վրաց ու Աղուանից գրուած արքունական մասնաւոր հրովարտակներն ու հրամանագրերը եկան, երեք ազգերը իրարու միջև պատգամաւորութիւններ փոխանակեցին և խորհրդակցութիւններ կատարելով՝ որոշեցին իրենց հետեւելիք ուղղութիւնը: Երեք ազգերն ալ մտածեցին և տեսան թէ՝ «զեքթալն որպէս ապստամբութիւն կարծեցուցանել» լաւ բան մը չէր, ուստի իրենք «զեքթալն լաւագոյն» համարեցին:

Հայեր, Վրացիներ ու Աղուաններ, իրենց ուխտին մէջ հաստատուն մնալու ուխտագրութիւն ըրին Ս. Աւետարանին վրայ. «Առնէին ուխտագրութիւնս, և բազում երգմամբ աւետարանին հաստատէին»: Գործին յաջողութեան ելքը Աստուծոյ յանձնելով, որոշեցին ճամբայ ելլել (Փար. 47):

Հայոց կողմէն հրաւիրուած 10 նախարարներէն 8ը, բացի՝ Արտակ Ռչտունիէ և Գաղիչոյ Սորիստունիէ, Արտաշատի ժողովին ներկայ գտնուած էին արդէն և հաստատամտութեամբ երդում ըրած էին հաւատարիմ մնալու իրենց կրօնքին:

Երբոր Տիգրոնէն հրաւիրուած 10 նախարարներուն մեկնումի որոշումը տրուեցաւ Վաղարշապատի մէջ, Յովսէփ կաթողիկոսին կողմէն հայրապետական օրհնութիւն և քաջալերութեան յորդորներ ստանալով՝ գէպի իրենց գաւառները մեկնեցան, և ճանապարհի կարգադրութիւնները աւարտելով՝ «գնացին յւերաքանչիւր տեղեաց ի դուռն արքունի» (Բ. Յեղանակ,

էջ 76): Վրացիներէն կը յիշուին «Բգեշխն Աշուշայ և այլ տանուտեարք աշխարհին» (Փար. 47), իսկ Աղուաններէն զացողները անուններով յիշատակուած չեն: Տիգրոն հրաւիրուած տասը հայ նախարարները, միասին կատարեցին մայրաքաղաք մուտքերին, իւրաքանչիւրը իրեն հետ այրուածի հետեւորդներու խումբ մը ունենալով: Ի մեծ զարմացում տասը նախարարներուն, երբ Տիգրոն հասան, տեսան թէ սովորական եղող պատուասիրութիւններն անգամ իրենց զլացուեցան: Ասով հանգերձ, առանց ուշացումի, առանց յապաղման «յանգիման լինէին մեծի թագաւորին» իսկ օրն էր «ի մեծի շարթու զատկին» որ է 540 տարւոյն, աւագ շաբաթ՝ օրը: Թերեւս, մասնաւոր գիտումով որոշուած էր այդ օրը, քրիստոնէից զատկի տօնը անաւազելու համար: Յազկերտ, ըստ ընկալեալ սովորութեան, երբ ներկաներուն կողմէն հպատակութեան և հնազանդութեան յայտարարութիւնը լսելէն վերջը, կը յայտնէ թէ՝ ուրեմն անտարակոյս և առանց այլ և այլի պէտք է իր հրովարտակին հնազանգին, մինչդեռ իրենք իրենց նամակներով յանդգնած էին արքայական հրովարտակին չհնազանգիլ, ու կ'աւելցնէ թէ ինքը գիտէ պէտք եղած բոլոր միջոցները կիրարկել:

Յազկերտ՝ եղիշէի բացատրութեամբ, կատղած գազանի մը երեւոյթը կ'առնէր և նախարարներուն գլխուն ծանր սպառնալիքներ կը տեղացնէր, «Մռնչելով բարառ արձակեալ, և ասէ. երդուեալ իցէ իմ յարեգակն, ի մեծ աստուածն, որ ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբն կենդանացնէ զամենայն գոյացեալսն. եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն, ընդ երեւումն սքանչելւոյն, ընդ իս զիւրաքանչիւր ծուր նմա ոչ կրկնեսլիք՝ խոտովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղութիւնս չարաբանացն ի վերայ ամելով, մինչև ակամայ կատարեսլիք զկամս հրամանաց իմոց» (Բ. Յեղանակ, էջ 79):

Այս սպառնալիքներուն վրայ, Քաջն Վարդան Մամիկոնեան զօրավարը, առաջ կ'անցի և ամենուն կողմէ կը խօսի Յազկերտին, թէ՝ Հայերը պետական ծառայութիւններուն մէջ երբեք զանցառու զրտնրւած չեն, թէ խաղաղութեան և թէ պա-

տերազմի ժամանակ, և ասկէ վերջն ալ իրենք այդպիսի արարքներու մէջ չեն գտնուիր, սակայն և այնպէս իրենց բոլորին համար, կրօնական խնդիրը իր խորքին մէջ խղճի խնդիր ըլլալով, չեն կրնար իրենց հաւատքը փոխել (Փար. 49)։ Հայ նախարարները քաղցրութեամբ հետեւեալը կը յիշեցնէին Յազկերտ արքային. «Քեզի կը յիշեցնենք, արքայից արքայ Շապուհի ժամանակը, որ քու մեծ հորդ Յազկերտին հայրն էր։ Աստուած անոր տուաւ Հայոց երկրին ժառանգութիւնը այս կրօնքով, որով՝ մենք ալ կ'ընթանանք այժմ. և մեր հայրերը և մեր հայրերուն մեծ հայրերը անոր կը ծառայէին ու սիրով կը կատարէին անոր բոլոր հրամանները, իսկ շատ անգամներ ալ, անկէ մեծ պարգեւներ կը ստանային։ Այդ ժամանակներէն սկսեալ մինչև քու հօրնական իշխանութիւնդ, մենք ալ միեւնոյն ծառայութիւնը մատուցինք, թերեւ՝ առաջիններէն աւելի լաւ կերպով» (Բ. Յեղանակ)։

Ասոր վրայ Յազկերտ նորէն իր հրամանը կ'երեքկնէր և կը չորեքկնէր, սպառնալով զիրենք Սագաստան^(*) աքսորել, ընտանիքնին Սուժաստան^(**) զրկել, և

(*) Սագաստան կամ Սակաստան անապատային և աւաղուտ երկիր մըն էր, երկիր Սակայ կամ Սագայ և կամ երկիր Սկիւթացւոց անունով ծանօթ, որ Պարսկաստանի արեւելեան կողմը կը գտնուէր, որ այժմ Սէյխստան կը կոչուի։ Պարսկաստանէն զէպի Սագաստան երթալու համբան խիստ դժուար ու տաժանելի էր, լայնատարած անապատներէ պէտք էր անցնիլ, ուր աւաղէն զատ ուրիշ ուժէ բան կարելի չէր գտնել։ Սագաստանի մէջ թռնաւոր իժեր, փառակար օձեր, խածնող ձկներ, զեռուներ առատութեամբ աօզին անդին կը վխտային իրենց որսը փնտռելու համար։ Հոն գացողները հազիւ թէ կէս համբան կրնային հասնիլ, վասնի՝ անապատային խորշակներ,՝ հանապարհորդութեան արգելք կը հանդիսանային և ուղեւորները յաճախ կը ստիպուէին իրենց համարայէն ետ վերադառնալ։

(**) Սուժաստան, եղամբ կամ իլամացիք (Susiana) Բաղդադաստանի մօտիկ նահանգ մըն էր, մայրաքաղաք ունենալով Սիւզան։ Դարեւ արքային ժամանակ այս երկիրը Սատրապութեան աստիճանին բարձրացաւ։ Երկրին մէկ մասը լեռնոտ, իսկ մէկ մասն ալ բարեբեր էր Բաբելոնաստանին նման։ Պարսիկ տէրութեան սպասարարները արքայական հրամանով զէպի Սագաստան կ'աքսորուէին, իսկ իրենց ընտանիքները և ազգականները խմբովին զէպի Սուժաստան աքսորի կը դատապարտուէին։

իրենց երկիրները քանդել, հրոյ ճարակ ընել և աւարի տալ և աւերակ դարձնել։

Այս անողորմ և խիստ սպառնալիքներուն վրայ, Հայոց, Վրաց և Աղուանից նախարարները իրենց միջև կը համաձայնին ժամանակ «աւուրս ինչ» խնդրել Յազկերտ արքայէն, որպէսզի կարենան «խորհրդաւ արքային»։ Յազկերտ արքային հրամանաւ, այս շնորհը իրենց կը տրուի՝ խորհրդակցելու և խորհելու համար (Փար. 49)։ Տագնապի, նեղութեան և սրտմաշութի օրեր եղան զատկական տօնի օրերը։ Հայ, Վրացի և Աղուան նախարարները միասին էին ու իրենց վրայ հսկողութիւն կար. շարունակ իրարու հետ կը խորհրդակցէին և չէին կրնար եզրակացութեան մը յանգիլ։ Յազկերտին սպառնալիքները աչքի առջև ունենալով։ Նախարարներէն ու մանք Պարսկաստանի զինուորական ծառայութեան մէջ՝ կը գտնուէին, իսկ ուրիշներ ծորայ պահակէն անդին բանակին մէջ կը ծառայէին. կային նաև անոնք որ հեռաւոր անապատներու մէջ կարգ մը ամրոցներու պաշտպանութեան համար զրկուած էին։ Երկրին ուժը տկարացած էր, եթէ երբեք իրենք ալ տեղի չտային ու աքսորուէին, երկիրը անտէր անտերունջ ու անպաշտպան պիտի մնար և իրենք եղած պիտի ըլլային «անթիւ բազմութեան արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, պատճառ յաւիտենից կորստեան» (Փար. 50)։

Երբք ազգաց նախարարները ահաւոր տագնապի մատնուած էին, կ'ուզէին ելք մը գտնել այս խիստ, անհնարին և նեղ կացութենէն դուրս ելլելու համար։ Նախարարներուն մեծ մասը կ'ըսէին «եթէ առ ժամ մի յանձն առնու՛մք պատճառանօք զհրամայեալս» ազատութիւն պիտի ստանանք երթալ «իւրաքանչիւր աշխարհ» և թէ անոնք իրենց տեղերը երթալու հրամանը ստանային «կեամբ ծառայելով ճշմարիտ հաւատոյն Բրիստոսի», իսկ հակառակ պարագային եթէ ստիպուէին «զնամք իւրաքանչիւր յօտարութիւն կնաւ և որդւովք» (Փար. 50)։ Այս էր նախարարներուն ընդհանուր միտքը, իրենց որոգայթէն ազատելու և զերծանելու համար։ Սակայն և այնպէս, այս ամենուն դէմ կը կենար Վարդան Մամիկոնեան, առ երեսուրացողութիւնը դատապարտելի կը յայ-

տարարէր և կ'ըսէր ամենուն. «Մի՛ լինի ինձ ստել Արարչին խմում պատճառանօք կամ ճշմարտութեամբ» (Փար. 51): Նախարարները չէին ուզեր ամենեւին Վարդանէն բաժնուիլ, վասնզի՝ իրենք շատ լաւ գիտէին թէ, ապագային առանց Վարդանին ոչ մէկ բան պիտի կրնային ընել, Վարդանի խօսքը միշտ իրենց համար մեծ կշիռ մը ունէր: Վարդան Մամիկոնեան, Հայոց ասպետական զօրավարը, իրեն համար ըստորնութիւն և փոքրորդութիւն կը նկատէր երեսանց կամ արտաքնապէս ուրացողութեան տաժանքին ենթարկուիլը, հոս ի հանգէս կուգայ Վարդանին առիւծասիրտ, զօրաւոր և վեհ նկարագիրը: Ի տես Վարդանի այս ընդգիմութեան, Հայ նախարարները իրենց միջև խորհրդակցութիւններ կատարեցին և յանձնարարութիւն տուին Արտակ Մոկացիին և Աշուշա Վրացի բղշխին, որպէսզի երկուքը Վարդանը տար համոզեն: Երկուքն ալ սիրելի էին Վարդանին, վասնզի առաջինը, «Վարդան առաւելաբար պատուով սիրէր» իսկ երկրորդն ալ «էր այր խելացի և խորհրդական» և միեւնոյն ատեն Վարդանի եղբոր Հմայեակին քննեկալն էր (Փար. 52): Երկուքն ալ իրենց կարելին ըրին Վարդանը համոզելու համար, անել վիճակը բացատրեցին, ապագայէն ճառեցին, նոյնիսկ Ս. Գիրքէն վրկայութիւններ առաջ բերին, զոր օրինակ Քրիստոսի համար ըսուածը թէ «Որ ոչն գիտէր զմեզս, վասն մեր մեղս արար» (Բ. Կրնթ. Է. 21): Ինչպէս նաև Պօղոս առաքեալին գրածը թէ «Ուստիւք խնդրէի ես իսկ ինքնին նզով լինել ի Քրիստոսէ վասն եղբարց իմոց և ազգականաց ըստ մարմնոյ» (Հռով. Թ. 3):

Այս բոլոր տուեալները ցոյց կուտան թէ, Վարդան զօրավարը իբրև Սահակ Պարթև հայրապետին թոռը «յոյժ հմուտ էր և ընտել գրոց վարդապետութեան» (Փար. 52), միւս նախարարներն ալ կրօնական խնդրոց մէջ հմուտ և զարգացեալ անձեր էին:

Յազկերտ թագաւորին խորհրդականներէն մին, որ շատ կը ցաւէր նախարարներուն վրայ, ինքն ալ քրիստոնեայ «որ մկրտեալ իսկ էր յաւաղանն կենդանի», թերեւս բռնադատեալ ուրացող մը եղած էր «վասնզի ծածուկ ունէր զանքակ սէրն ի

Քրիստոս», խորհուրդ կուտար իրենց՝ կեղծ ուրացողութեամբ մը ազատիլ այս նեղ կացութենէն «առ անգամ մի ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուցեն» (Բ. Յեղանակ): Ժիշդ այդ օրերուն, գուժկան կը հասնէր արքունիք, թէ՛ Քուշանաց կողմէն նոր և մեծ յարձակում մը տեղի ունեցած էր Պարսից բանակին գէմ: Այս լուրին վրայ, Յազկերտ կը ստիպուէր անմիջապէս օգնութեան բանակ մը ղրկել և ինքն ալ կը պատրաստուէր մեկնելու: Այս անակընկալ և յանկարծական պատահարը «լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից», Յազկերտ կը գոհանար պատուով դուրս ելլել, խոստումով գոհ կը մնար և հանդիսաւոր արարողութեան պայմանները ինքնին զանց կ'ընէր:

Նախարարները՝ երզմամբ Վարդանի՝ ստորագրութիւն կուտային թէ, երբ իրենց երկիրը վերադառնային՝ իր հրամաններուն պիտի հետեւին: Վարդան Մամիկոնեան կեղծ ուրացողութեան տաժանքը յանձն առաւ. «Յանձն առ վայր մի զպատճառանօք վիրաւորիլն»: Յազկերտ արքային կը հաղորդուէր թէ նախարարները յանձնառու կ'ըլլային իր հրամաններուն: Այսինքն՝ «ի տուն մոխրանոցին» երթալով, «կէսքն, այլ ոչ ամենքին, պատճառանօք, և ոչ ճշմարտութեամբ, զխոնարհումս զլիտց իւրեանց ցուցանէին» (Փար. 53). և ասով անելէն դուրս կ'ելլէին, որով՝ Յազկերտին կամքն ալ կատարուած կ'ըլլար «իբր թէ կատարեցին կամք անօրէնութեան» (Բ. Յեղանակ): Յազկերտ և իր արքունիքը մեծ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ ընդունեցին նախարարաց այս որոշումը և Յազկերտին հրամանաւ իւրաքանչիւր նախարարին պէտք եղած արքայական պատիւներ և պարգևներ տրուեցան:

Յազկերտին ուրախութիւնը չափ ու սահման չուներ. «Ձայն իբրև լուաւ թագաւորն, յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զդիւսն հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայիցն Աստուծոյ, և ահա մատուցանեն երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն» (Բ. Յեղանակ): Ուրախութիւններ և խրախճանքութիւններ տեղի ունեցան և երեք ազգաց տանուտէրները

և սեպուհները «ի հանդերձ թագաւորական զարդարէին» (Փար. 54)։

Պարսկաստանի ամէն կողմերը, ատրուշաններու մէջ գոհաբանական հանդէսներ ևս կատարուեցան։ 700ի չափ մոզեր որոշուեցան նախարարներուն հետ միասին երթալու «մեծ ոմն իշխան Թոգլայեօի» գլխաւորութեամբ։ Մեկնելէն առաջ նախարարները միասնաբար Յազկերտ արքային ներկայացան և իրմէն հրաժեշտ առին իրենց տեղերը մեկնելու համար։ Քաջն Վարդան Մամիկոնեան, հոն Յազկերտի հետեւեալ երկգիւմի խօսքը ուղղեց, մինչև հիմա արիութեան և քաջութեան մեծ գործեր ցոյց տուած եմ, սակայն ասկէց վերջը ըսաւ. «Հնարիմ Օգնականութեամբ Ասուծոյ Գործել Գործ Այնպիսի, Զոր Ոչ Միայն Առաջի Ձեռ Արեաց, Այլ Եւ Ի Կայսեր Իրանն Եւ Յայլ Ազգս Պատմեցէ Համբաւն Այն Մինչեւ Յլաւիտեան» (Փար. 55)։

Յիրաւի ստոյգ և մարգարէական եղաւ Քաջն Վարդանի վերի յայտարարութիւնը Յազկերտին։ Բարիկ և Ատրնեբոսն Սիւնիք՝ Վասակ Սիւնեցիին զաւակները և բղելիս Աշուշա Վրացին իբրեւ պատանդ հոն պահուեցան։

Պարսից կողմէն բաւական թիւով այրուծի ևս պիտի տրուէր, որոնք պիտի ընկերանային Հայ նախարարներուն։ Այս առթիւ, մասնաւոր հրահանգներ, պատուէրներ և յանձնարարութիւններ տրուեցան գործին յաջողութեամբ վերջանալուն համար։ Մոզերը, հրահանգ ունէին ցրուելու Հայոց, Վրաց, Աղուանից, Լիւնաց, Ազձնեաց, Կորդուաց և Ծօղէից երկիրները և հոն քարոզելու և կազմակերպելու Մազդեզական կրօնքը և անոր վարդապետութիւնը։

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Նարեկակիւի՝ 6)

ՊԱՏՄԱՒԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱԻԱՆԴՈՒԹԵԱՆ

ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Նոր ժամանակներու մէջ փորձեր կը կատարուին, պատմութեան փիլիսոփայութիւնը հիմնաւորելու Քանթի իմաստասիրութեան օրէնքներուն վրայ։ Քանի մը իմաստասիրական դպրոցներ կ'առարկէին թէ պատմութիւնը կը տարբերի բնական գիտութիւններէն իբրեւ ոչ թէ ընդհանուրին, այլ մասնաւորին՝ յղացքները. այս հաստատումը միակողմանի ըլլալ կը թուի տրուած ըլլալով որ կ'ըմբռնէ զայն իբրեւ մասնաւոր և թէ ընդհանուր։ Բայց պատմութեան մէջ իրենց յատուկ տեղերը ունին թէ՛ թանձրացեալը և թէ՛ մասնաւորը։ Տակաւին՝ զանազան պարագաներու մէջ, ընդհանուրը կրնայ մասնաւոր ըլլալ։ Օրինակի համար, առնենք «Պատմական Ազգութիւն» յղացքը. առաջին հերթով կը թուի ընդհանուր յղացք մը ըլլալ, բայց թանձրացեալ պատմական ազգութիւն մը միւսնոյն ատեն և տարամբժօրէն պատմական յղացք մըն է։ Դար մը ամբողջ, Նօմինալիստներու և Իրապաշտներու միջև վէճը անբաւական եղաւ մասնաւորին խորհուրդը ըմբռնելու համար։ Ոչ իսկ Պղատոն թափանձած էր անոր խորհուրդին։

Անհրաժեշտ է որ պատմութեան և ընկերաբանութեան միջև զատորոշում մը ընենք միանգամ ընդ միշտ պարզելու համար այս երկուքին՝ մարդկային կեանքին մէջ կատարած դերը ըմբռնելու համար։ Արդի գիտութիւնները այնքան ճիւղաւորուած են որ, հարկադրուած պիտի ըլլանք անոնցմէ չատերուն յարուցած հարցերը շօշափել, ինչպիսիք են օրինակի համար ընկերաբանութիւնն ու հոգեբանութիւնը, բայց առաւելաբար պիտի զբաղինք իմաստասիրութեամբ և պատմութեամբ։ Պատմութեան իմաստասիրութիւնը. — պէտք է ի մտի ունենալ — ողբական իրականութիւններու տանող և զանոնք հասկնալի դարձնող կերպերէն մին է։ Անիկա գերազանցապէս

ոգիւն գիտութիւնն է որ զմեզ անմիջական յարաբերութեան մէջ կը դնէ ոգեկան կեանքի խորհուրդներուն հետ: Թանձրացեալ ոգեկան իրականութիւն մը շատ աւելի հարուստ և բարդ երեսներ կը ներկայացնէ քան օրինակի համար հոգեբանութեան մէջ երեւան եկած ոգեկան իրականութիւն մը: Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը կ'ուսումնասիրէ մարդը իր թանձրացեալ ամբողջութեան և ոգեկան լինելութեան մէջ: Հոգեբանութիւն, մարդակազմութիւն, և շատ մը ուրիշ մարդկային գիտութեան մարդեր թէև կ'ուսումնասիրեն մարդը, բայց անամբողջ կերպով, իր այս կամ այն երեսին վրայ: Պատմութեան իմաստասիրութիւնը կ'ուսումնասիրէ մարդը իր վրայ ներգործող աշխարհի ուժերուն յարաբերաբար, որ է ըսել իր թանձրացեալ և ամբողջական լինելութեան մէջ: Բաղդատաբար, մարդուն մօտենալու և զայն լաւագոյնս ուսումնասիրելու միւս բոլոր կերպերը վերացական են:

Մարդկային ճակատագիրը կրնայ իմացուիլ պատմութեան իմաստասիրութեան այս թանձրացեալ գիտութեամբ: Ըսինք թէ ուրիշ գիտութիւններ չէին ուսումնասիրեր մարդկային ճակատագիրը, որ բարդ էր և բազմերես, զանազան աշխարհային ուժերու ներգործութենէն:

Զանազան ուժերու յառաջացուցած այս բարդութիւնը, ծնունդ կոչուող իրականութեան մասնաւոր կարգի (Order) մը, որուն կ'ըսենք պատմական իրականութիւն: Այսպէս, թէև նիւթական և տնտեսական արտադրիչներ կարեւոր դեր մը ունին պատմութեան մէջ, թէև պատմական նիւթապաշտութիւնը, զորս ես ոգեկանօրէն կը մերժեմ, չի կրնար ուրացուիլ իբրև մասնակի իրականութիւն, որ պատմական իրականութեան մէջ հաստատուած է խորունկ ոգեկան հիմերու վրայ: Նիւթական ելեմանցներ, միայն մասնիկներ են պատմական իրականութեան ոգեկանութենէն: Իրապէս մարդուն տնտեսական կեանքը կը կենայ ոգեկան հիման մը վրայ:

Մարդը՝ լայն առումով և բարձրագոյն աստիճանի մը վրայ պատմական էակ մըն է: Անիկա պատմութեան մէջ տեղ մը կը զբաւէ, և փոխադարձաբար, պատմութիւնը իր մէջ: Պատմութեան և մարդուն միջև

գոյութիւն ունի խորունկ, խորհրդաւոր և սկզբնական յարաբերութիւն մը և այնպիսի թանձրացեալ միջանկախութիւն մը որ չէ կարելի զանոնք իրարմէ բաժնել: Այնքան անկարելի է անջատել մարդը պատմութենէն և նկատել զայն վերացաբար, որքան անկարելի է անջատել պատմութիւնը մարդէն և քննել զայն առանձին, ոչ մարդկային հայեցակէտէ մը: Ձէ կարելի նաեւ քննել և արժեւորել մարդը, երբ անիկա պարպուած է իր ամենախորունկ պատմական իրականութենէն և ոգեկանութենէն: Զանազան փիլիսոփայական դպրոցներ, պատմութեան և անով պայմանաւոր իրականութեան վրայ նայած են իբրև պարզ ֆենոմեն մը, իբրև յայտնութիւն մը արտաքին աշխարհին՝ բերուած մեր փորձառութեան: Ձէ կարելի դէմյանդիմանել զայն նումենալ իրականութեան, ինչպէս Քանթ փորձեց ընել: Կը հաւատամ թէ պատմութիւնը պարզապէս ֆենոմեն մը չէ, — ուստիկա, պատմութեան փիլիսոփայութեան ամենէն կարեւոր վարկածն է —: Պատմականը, բառին լայն իմաստով, իր հետ կը բերէ աշխարհին ներքին ոգեկան բնոյթը, և մարդուն ներքին ոգեկան էութիւնը, և ոչ թէ պարզապէս արտաքին երեւոյթ: Պատմականը իր բնոյթով խորապէս էաբանական է և ոչ թէ երեւութական, միանգամ ընդ միշտ հաստատած ըլլալու համար այս իրականութիւնը: Անիկա իր արմատները խրած է լինելութեան նախնական բլանի մը վրայ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, ու այսպէս է որ կարող կ'ըլլանք հաղորդակցիլ անոր հետ ու հասկնալ զայն:

Որպէսզի կարող ըլլանք մտնել պատմութեան խորհուրդը, հարկ է որ զմեզ անոր մէջ զգանք, գիտակցինք թէ անիկա մեր պատմութիւնն է: Այս ձեւով է որ պատմութեան ճակատագիրը ի յայտ կու գայ մարդկային ոգիին խորութիւններուն մէջ: Բոլոր պատմական դարաշրջանները — կանխագոյն չըջաններէն մինչև մեր օրերը — կը ներկայացնեն մեր պատմական ճակատագիրը, անոնք բոլորը մերն են: Պատմութեան ներքին հոգին իր բոլոր պայծառութեամբ մուտք կը գործէ այլակերպման պրօցէսի մը մէջ որ տեղի կ'ունենայ մի միայն պատմական յիշողութեան մէջ: Անիկա թէ պատմութեան — անոր հոգին

ըմբռնելու — և թէ մարդուն համար հա-
ւասարապէս ճիշտ է: Որովհետեւ մարդ-
կային Բէրսօսալիթէ-ն եթէ լման ամբողջի
մը չէ առնջուած յիշողութեամբ, չի կըր-
նար ըմբռնել մարդկային հոգին իրրեւ որոշ
իրականութիւն մը: Բայց պատմական յի-
շողութիւնը, պատմութեան գիտութիւնը
ունենալու իրրեւ միջոց, մասն է պատմա-
կան աւանդութեան մը, որմէ դուրս ա-
նիկա գոյութիւն չի կրնար ունենալ:

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՅԹԸ

ԲՆԱԶԱՆՅԱԿԱՆԸ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Պատմութիւնը ըստ ինքեան առարկա-
յական և փորձառական տուեալ մը չէ, այլ՝
գիցարանութիւն մը: Բայց գիցարանութիւ-
նը հէքեաթ կամ վէպ ըլլալէ աւելի իրա-
կանութիւն մըն է: Դիցարանութիւնը ժո-
ղովուրդի մը յիշողութեանը մէջ մնացած
անցեալ դէպքերու վերյուշն է որ, արտա-
քին, առարկայական աշխարհի սահմանները
կ'անգրանցնի, յայտնաբերելով իտէալական
աշխարհ մը:

Ըստ Շէլլինկի, գիցարանութիւնը մարդ-
կութեան նախնական պատմութիւնն է, Բայց
գիցերը չեն պատկանիր հեռաւոր և անյի-
շատակ ժամանակներու, արդի շրջաններ
ալ ունին գիցեր ստեղծելու ելեմաներ:

Բոլոր պատմական մեծ դարաշրջաննե-
րուն՝ նոյնիսկ արդի ժամանակներու մէջ,
ուր ալններ և ձգտում մը կը տեսնուի ար-
ժեգրկելու գիցարանութիւնը, նոր գիցերու
ծնունդ կայ: Այսպէս, Ֆրանսական Յեղա-
փոխութեան դարը, առատ է նոր գիքերով:
Նոյնինքն յեղափոխութիւնը կը տեսնենք
պատմութեան մեծ գիցարանութեամբ, որ
եքկար ատեն սնուցուեցաւ պատմագէտ-
ներէ: Նման գիցարանութիւններ ևս կը
տեսնուին Միջին դարերուն և Վերածնուն-
դի դարուն մէջ, երբ տակաւին պատմու-
թիւնը չէր լուսաւորուած Raison-ի պայ-
ծառ լոյսով:

Տարամերժօրէն առարկայական (objective)
պատմութիւնը անհասկնալի պիտի ըլլար:

տրուած ըլլալով որ, մենք սովորութիւնը
ունինք խորունկ և խորհրդաւոր առնչու-
թիւն մը տեսնելու պատմութեան առար-
կային հետ: Պատմութիւնը լաւագոյնս ըմ-
բռնելու համար, հարկ է որ թէ՛ ենթական
և թէ՛ առարկան պատմական ըլլան: Եթէ
ենթական իր ներքին զգայնութեամբը իր
մասնակցութիւնը չբերէ պատմութեան, չի
կրնար հասկնալ պատմութիւնը:

Անձնիւր ոք, իր ներքին բնութեամբ կը
ներկայացնէ տեսակ մը microcosm (փոքր-
աշխարհ), որուն մէջ իրականութիւնը և
պատմական մեծ դարաշրջանները կը միա-
նան և կը համադրուիցին:

Մենէ իւրաքանչիւրը, պարզապէս տիե-
զերքին մէկ փոքրիկ բեկորը չէ, այլ աշ-
խարհ մը ինքն իր մէջ, — աշխարհ մը լոյ-
սին բերուած, կամ վարագուրուած, հա-
մաձայն գիտակցութեան, որ առաւել կամ
նուազ թափանցող և տարածական է:

Իբր արդիւնք պատմական քննադա-
տութեան՝ ենթակայի և առարկայի բաժա-
նումը՝ նիւթը պիտի հայթայթէ պատմական
գիտութեան: Պատմութեան աւանդութիւ-
նը, որ արժեգրուած էր քննադատութե-
նէն, կարելի կ'ընէ մեծ և թաքուն (occult)
յիշողութեան արարք մը:

Աւանդութիւնը արտաքինօրէն պարտա-
դրեալ իրականութիւն մը չի ներկայացնէր
որ հեռի է Մարդէն, այլ իրականութիւն մը
որ արտայայտութիւնն է ներքին խորհրդա-
ւոր կեանքին, որուն մէջ անիկա կրնայ պա-
հեւ իր ենթագիտակցութիւնը և կը զգայ
ինքզինքը իրրեւ ոչ ուժացեալ մասնակից մը:

ՆԻՔՕԼԱ ՊԵՐՏԻԱԷՎ

Թրգիւ.

ԶԱԻԷՆ ԱՐԴ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**Ս. ԱԹՈՌԻՍ ՀԱՄԱՐ ԿԱՏԱՐՈՒԱԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**

Նկատի ունենալով Ս. Արթուրի մեջ եպիսկոպոսներու կարիքը, նախընթաց տարիներուն Ս. Յակոբեանց Միաբանական Ընդհ. Ժողովը փառարկած էր Միաբանութեան երեք անդամներէն Տեղապահ Գեր. Տ. Նղիւք Վրդ. Տէրտէանի, Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քեմհանեանի եւ Հոգ. Նորայր Վրդ. Պողարեանի եպիսկոպոսական ասիանանի բարձրացումը, որոնք 30 Մայիս 1951ին ճամբայ ելան դէպի Ս. Էջմիածին, Պէյրութ-Հռոմ-Բրաւ-կա-Մոսկուա-Թիֆլիս-Երեւան օդային ճամբով, ընկերակցութեամբ Ս. Էջմիածնի պատուիրակներ Գեր. Տ. Վահան Արք. Կոստանեանի եւ Բրոֆ. Առոս Աբրահամեանի:

Ի մեծ ուրախութիւն Միաբանութեան, 13 Յուլիս 1951ին, Ս. Էջմիածնէն ստացուած է հետեւեալ հեռագիրը, որով կը հաղորդուի մեր միաբանակից եղբայրներուն եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը.

Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան

Փոխանորդ Ս. Արթուրի Պատրիարքական Տեղապահի,
Երուսաղէմ.

Եպիսկոպոսներու ձեռնադրութիւնը տեղի ունեցաւ մեծ հանդիսութեամբ Ս. Էջմիածնայ Տաճարին մէջ:

ՎԱՀԱՆ ԱՐՔԵՊՍ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ

Այս ուրախալի լուրին առքիւ, Ս. Արթուրի Պատրիարքական Տեղապահի Փոխանորդ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, շնորհաւորական հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին.

Նորին Ս. Օծուրիւն Վեհ. Տ. Տ. Դեորգ Զ.

Սրբազնագոյն Կարողիկոս Ամենայն Հայոց
Ս. Էջմիածին.

Կը ներկայացնենք մեր եւ Պատ. Միաբանութեան ի սրտէ շնորհաւորութիւնները Ձերդ Ս. Օծութեան եւ նորապսակ Գեր. Եպիսկոպոսներուն, եւ կ'աղօթենք Ձեր Ս. Օծութեան երկար եւ երջանիկ կենաց եւ Մայր Եկեղեցւոյ եւ փառապանծ Հայրենիքի բարգաւաճութեան համար:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎՐԴ. ԱՐԲՍՏԱՄԵԱՆ

Փոխանորդ Պատրիարքական Տեղապահի
Ս. Արթուր

15 Յուլիս 1951

Ս. Արթուր, Երուսաղէմ

Սոյն ձեռնադրութեամբ Ս. Արթուրի եպիսկոպոսներու թիւը կը բարձրանայ չորսի. անոնցմէ վերոյիշեալ երեքը կը մնան Երուսաղէմ Ս. Արթուրի ծառայութեան մէջ, իսկ Գեր. Տ. Տիրան Ս. Եպս. Ներսիսեան կը պատշաճաբար Ս. Արթուրէն դուրս, որպէս Հիւս. Ամերիկայի Արեւելեան թեմի Հայոց Առաջնորդ:

ՎԵՂ. ԱՄՏԱԼԼԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԴԱՌՆԱՂԷՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՌԹԻԻ

Մեր ամենատիրեցեալ Թագաւորին մահով Ս. Երկրի մէջ ստեղծուեցաւ պահ մը խառնաշփոթ կացութիւն, որով կարելի չեղաւ Ս. Աթոռէն յատուկ պատուիրակութեան մը առաքումը, մասնակցելու անոր Թաղմանական հանդէսին: Այդ պատճառով յատուկ հրահանգ տրուեցաւ Անդր-Յորդանանի և շրջակայից մեր բարեկամ հոգեւոր հովիւ Զոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանին, ի զիմաց Ս. Աթոռի և Անդր-Յորդանանի հոգեւոր հովիւութեան ներկայ գտնուիլ Թաղմանական հանդիսութեանց, և յայտնել պատրիարքարանիս ցաւակցութիւնները արքայական տունին:

Ըստ այդմ, հոգեւոր Զայրուարը 22 Յուլիս Կիրակի ժամը 11ին ներկայացած է արքունիք, և յայտնած Ս. Աթոռի և Յորդանանի Զայ համայնքին ցաւակցութիւնները: — Նոյն օրը, առաւօտեան Ս. Պատարագի ընթացքին Ամմանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ խօսած է քարոզ ու ներկայացուցած հայաւեր Թագաւորին կեանքն ու գործը, որմէ յետոյ կատարած է նաև աղօթք հանգուցեալ Թագաւորի և արքայական տան համար: Իսկ 23 Յուլիս Երկուշաբթի, ընկերակցութեամբ տեղւոյն Տեղական Խորհուրդի յարգելի անդամներուն ներկայ գտնուած է Թաղման հանդէսին, առաւօտեան ժամը 8.30ին, ի շարս այլ յարանուանութեանց ներկայացուցիչներու: Մատուցած է յարգանք արքայական դագաղին, և զետեղած բացառիկ շքեղութեամբ մետաքսակերտ ծաղկնեւրով և Թագադարդ ծաղկեպսակ մը ի զիմաց Ս. Աթոռին և լոյմանդակ պաղեստինահայութեան: Անկէ յետոյ մասնակցած է Թաղման Թափօրին, իսկ Թաղումէն ետք ներկայանալով արքունիք, ներկայացուցած է Ս. Աթոռին և Զայ ժողովուրդի ցաւակցութիւնները Վեհ. Թագաւորի զաւակ Էմիր Նաիֆի, Լիւսէյն Թոռնիկին և Ապտիւլիւաճ Իրաքի ինամական:

Իսկ Երուսաղէմի և Բեթղէմի մէջ, Թագաւորի Թաղման առաւօտին կատարուեցաւ յատուկ զանգակահարութիւն և աղօթք հանգուցեալ Թագաւորին և արքայական զերդաստանին համար:

Երուսաղէմի և Ամմանի էս-Տիմա'ա և էլ-Օրսուն օրաթերթերը յօդուածներ նուիրած են Թագաւորի մահուան առիթով, Զայական շրջանակներէ ներս կատարուած հանդիսութեանց համար:

Ս. Աթոռին կողմէ զրկուեցաւ նաև ցաւակցական հեռագիր, որուն արարերէնը և հայերէն Թարգմանութիւնը կուտանք ստորև:

Նորին Արքայական Բարձրութիւն Էմիր Նաիֆ

Խոնամակալ Լաւիմական Թագաւորութեան
Ամման

سمو الأمير نايف الوصي على عرش

المملكة الاردنية الهاشمية

Յանուն Երուսաղէմի Զայց Պատրիարքարանին, Միաբանութեան եւ Զայ համայնքին. կ'ողորմեմ դառնաղէտ եւ անսպասելի մահը մեր աս սիրեցեալ Ապստան քաղաքին: Կ'աղօթեմ անոր հոգւոյն հանգստեան համար Տէր արժանի րնէ արքայութեան, եւ կը հայցեմ աստուծային մխրթանութիւն արքայական ընտանիքի բոլոր անդամներուն, միաժամանակ մաղթելով տեղակաւութիւն Լաւիմական Թագաւորութեան:

Երուսաղէմի Զայց Պատրիարքական Տեղապահի
Փոխանորդ

ՀԱՅԿԱՅՈՒՆ ՎՐԴ. ՄԱՐԿԱՆՍԵԱՆ

20 ՅՈՒԼԻՍ 1951

Ս. ԱՌԹ-ԵՐՈՍՏԱՂԷՄ

باسم بطريركية الأرمن الأرثوذكس والطائفة الأرمنية في القدس تقدم أحر تمازنا للعائلة المالكة وإلى الحكومة على الوفاة الغير متوقعة لسيدينا المحبوب الملك عبدالله بن الحسين المظلم. نصلي على نفس الفقيد لراحته الأبدية في جنان الخلد وأن يلهم العائلة المالكة الصبر ولنا نبهل الى الله أن يجليل عمر المملكة الهاشمية مدى الدهر.

وکیل قائم مقام بطريركية الأرمن
آب هایکازون آبراهیمیان

القدس ٢٠ تموز ١٩٥١

Զորքը շարժի 1-Օգոստոսին, Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպ. Մանասեան, Պատրիարքական Տեղապահի Փոխանորդ Զոգ. Տ. Զայկազուէն Վրդ. Արքահամեան, և Աւագ Թարգման Զոգ. Տ. Զայրիկ Վրդ. Աւանեսեան, պաշտօնական երթով մը մեկնեցան Ամման, ինամակալ իշխանին, Էմիր Նաիֆին, ի վշտակցութիւն հանգուցեալ Ապստան Թագաւորին: Ամմանի մէջ իրենց ընկերացան Տեաք Զայկ ֆելթեկեան և Մարտիրոս Ալիստեան: Կանխաւ կարգադրուած ժամադրութեան մը համաձայն, ժամը 9.45ին մեկնեցան պալատ, Նախ այցելեցին հանգուցեալ Ապստան Թագաւորի Թարմ հոգաւորին և աղօթեցին: Ետոյ արքունապետ Ամէտ Շիւրէյքի ֆաշային յայտնեցին Զայց Պատրիարքարանի և Զայ ժողովուրդի վիշտը: Ժամը ճիշտ 10ին ներկայացան ինամակալ իշխան Էմիր Նաիֆին: Ընդունելութիւնը եղաւ շատ սիրալիր, և Գեր. Տ. Ռուբէն Արքեպի ցաւակցական խօսքերը ի զիմաց Երուսաղէմի Զայ Պատրիարքութեան և Զայ ժողովուրդին, Թարգմանութեան իշխանին նախ թրքերէնով և մաս մըն ալ արաբերէնով. որուն զիմաց յուզուած շնչով մը պատասխանեց. — Խորապէս զգացուած եմ, գիտեմ թէ հանգուցեալ հայրս շատ կը սիրէր հայերը, և ես պիտի շարունակեմ իր համբէն երթալ, և պիտի սիրեմ ես ալ իր սիրածները, և պիտի ըլլամ հաւատարիմ հետեւող մը իր ուղիին: —

Ապա զգացուած շնչով շնորհակալութիւններ յայտնելով եղած յարգանքի այս ցոյցին, պատուիրակութիւնը հրաժեշտ առաւ պալատէն:

Ս. ԱԹՈՌՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀԻՆ

ՓՈԽԱՆՈՐԻՆ ԵՇԱՆԱԿՈՒՄ

Ս. Աթոռոյ Գեր. Պատրիարքական Տեղապահը եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստանալու համար Ս. Էջմիածին մեկնելուն առթիւ, իր կողմէ, Պատրիարքական Տեղապահի Փոխանորդ և փոխ լուսարարայետ կարգուած է Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, որ պիտի վարէ սոյն պաշտօնները մինչև Գեր. Տեղապահ Հօր վերադարձը Ս. Էջմիածնէն:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Անցեալ ամիսներու ընթացքին Ս. Աթոռէն շրջուած և ստացուած են նաև հետևեալ հեռագրերը.

Գեր. Տ. Եղիշ Վրդ. Տէրտեան

Տեղապահ Ս. Աթոռոյ

Երուսաղէմ

Խորունկ ցաւով կը տեղեկացնենք մահը մեր մեծարժան և բազմադիւն առաջնորդին եւ սիրեցեալ Կարապետ Արքեպս. Մաղումեանին: Իր մահը մեծ խորուստ մըն է Հայ Եկեղեցւոյ եւ Ս. Էջմիածնի համար, որովհետեւ ան անփոխարինելի հայր մը եւ մեծ առաջնորդ մը եղաւ իր ժողովուրդին: — Ան ունէր սաք վերաբերում եւ սրտացին նուիրում դէպի Ս. Էջմիածին եւ հաւատարմութիւն Մայր Աթոռի նկատմամբ: Կը հրահանգենք իր հոգւոյն համար Ս. Պատարագ մատուցանել, իր քաղման օրին բառատունքին եւ տաղանքին:

Գ Է Ո Ր Գ Զ.

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

10 Մայիս 1951

Ս. Էջմիածին

Պատրիարքարան Հայոց

Երուսաղէմ

Մեծ ցաւ պատճառելով մեզի մահը Ասլանեան Գեորգ Արքեպիսկոպոսին որ եղաւ Հայոց. Եկեղեցւոյ իրաւանց նախանձախնդիր պայքարող եկեղեցական մը: Աղօթեցէք իր հոգւոյն համար մատուցանելով հանգստեան Ս. Պատարագ եւ քաղեցէք իր մասին յատկապէս:

Գ Է Ո Ր Գ Զ.

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

30 Յունիս 1951

Ս. Էջմիածին

Պատրիարքարան Հայոց

Երուսաղէմ

Ցաւով կը հաղորդենք, թէ՛ այսօր տեղի ունեցաւ մահը Ասլանեան Արքեպիսկոպոսին: Աստուած պահէ Ս. Աթոռը եւ Միաբանութիւնը:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ Կ. ՊՈԼՍՈՅ

26 Յունիս 1951

Կ. Պոլիս

Առաջնորդական Տեղապահ Յունաստանի Հայոց

Աթէնք

Կը ներկայացնենք մեր եւ Միաբանութեան խորունկ ցաւակցութիւններ աս սիրուած Մաղումեան Արքեպիսկոպոսի մահուան համար: Իր հոգին խաղաղութեան մէջ քողմանցի:

ՏԵՂԱՊԱՀ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

7 Մայիս 1951

Ս. Աթոռ, Երուսաղէմ

Ամենապատիւ Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Խաչատուրեան

Պատրիարք Կ. Պոլիս

Կ. Պոլիս

Ընդունեցէք Միաբանութեան խորունկ ցաւակցութիւններ Ասլանեան Արքեպիսկոպոսի մահուան առթիւ:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎՐԴ. ԱՐԲԱՆԱՄԵԱՆ

Փոխանորդ Տեղապահի Ս. Աթոռոյ

26 Յունիս 1951

Ս. Աթոռ, Երուսաղէմ

Ս. ԱԹՈՌԻ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հակառակ երեք տարիներէ ի վեր Ս. Երկրի քաղաքական շփոթ կացութեան, Ս. Աթոռի նիւթական շատ անցուկ դրութեան, Ս. Աթոռի պաղեստինահայ համայնքի, մատաղ սերունդի հոգեւոր և բարոյական կրթութեան գործը ոչ մէկ կասում ունեցաւ թէ Երուսաղէմի և թէ Յորդանանի հայաբնակ կեդրոններուն մէջ:

Թող ներուրի մեզ ըսել թէ այս ուղղութեամբ Ս. Աթոռի զոհողութիւնը մանաւանդ Երուսաղէմի մէջ եղած է աւելի քան իր միջոցներու բաւարարութիւնը: Ս. Թարգմանչաց վարժարանը այսօր քաղաքատարաւ Ս. Քաղաքի ալիւալլ նախակրթարաններուն, կը ներկայացնէ աշխարհու դիւրք մը: Աշակերտութեան թիւը գրեթէ կը մօտենայ 600-ի, որոնց աւելի քան $\frac{1}{4}$ ը կը դաստիարակուին առանց վճարումի: Ունինք քսան ուսուցչիներու կազմ մը, անոնցմէ հինգը՝ Ս. Աթոռի վարդապետներ են, որոնք անվարձ կը ծառայեն, իսկ մնացեալները վճարովի աշխարհականներ են: Վարժարանի տեսուչն է Հոգ. Տ. Սերոփքէ Վրդ. Մանուկեան, սակայն իր որպէս Ս. Աթոռոյ Նուիրակ երկու տարիներ առաջ Հիւսիսային Ամերիկայ մեկնումէն յետոյ, հետզհետէ վարժարանի տեսուչութիւնը վարեցին մեր Միաբաններէն Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեան, Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան, և Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեան: Վարժարանէն ներս ալիւալլ նիւթերու կարգին կ'աւանդուին նաև չորս լեզուներ, Հայերէն (գրաբար և աշխարհաբար), Անգլիերէն, Ֆրանսերէն և Արաբերէն:

Ստորեւ կուտանք վարժարանի տարեկան վերջին երկու հանդիսութիւնները:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԴԱՇՏԱՀԱՆԴԵՍ

Ս. ԹԱՐԴԱՐԱՆԱԶԱՅ ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆԻ

Տ Եւլիս կիրակի ժամը 4ին, ժառ. վարժարանի մարզադաշտին մէջ տեղի ունեցաւ Ս. Թարգմանչաց Նախակրթարանի տարեկան դաշտանդէսը, Նախագահութեամբ Պատր. Տեղապահի Փոխանորդ Գեր. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքահամանի, ի ներկայութեան Ս. Եկեղեցանց Միաբանութեան, հայ և օտար խումբ բաղմունքով: Օրուան Եայտագիրին մաս կը կադմէին, մարզանքներ, վազքեր, երկար և բարձր աստուծ, զրօշարչաւ, պարանանդութիւն, զուարճախաղեր և բուրգեր: Վարժարանին աշակերտութիւնը բաժնուած երեք մարզական խումբերու Ազատ, Մասիս և Կորիւն մեծ խանդավառութեամբ կատարեցին սոյն դաշտանդէսը օրինակելի կարգապահութեամբ և ոգիով: Դաշտանդէսի աւարտին կատարուեցաւ մրցանակարարութիւն օրուան, ինչպէս նաև Նախորդ շաբթուան ընթացքին կատարուած Ֆութբոլի, պասքէթբոլի և փինկփոնկի մրցումներու առաջնոր մարզիկներուն, որոնք պարգևատրուեցան բաժակներով և մետաղներով:

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԵՍ

Ս. ԹԱՐԴԱՐԱՆԱԶԱՅ ԱՄԱԿԱՊԱՐՏԷՋԻ

15 Եւլիս կիր. կ. ժ. ժամը 4ին, Ե. Հ. Բարեսիրական Միութեան սկումբին մէջ, կատարուեցաւ Ս. Թարգմանչաց Մանկապարտէզի ամաւերջի հանդէսը Նախագահութեամբ Պատր. Տեղապահի Փոխանորդ Գեր. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքահամանի, ի ներկայութեան Ս. Եկեղեցանց Միաբանութեան և ժողովուրդի խումբ բաղմունքով:

Մանկապարտէզի փոքրիկները զբաղիչ յաջողութեամբ կատարեցին տրամախօսութիւններ, մեներգներ, խմբերգներ, հայկ. պարեր ու մարզանքներ, որոնք այնքան ակնյայտ կը ցուցաբերէին վարժարանի տեսչութեան և ուսուցչական կազմին տարուան մը տքնաջան աշխատութիւնը և մեր փոքրիկներու յառաջդիմութիւնը Ս. Աթոռի կրթական վարժարանէն ներս: Հանդէսի աւարտին ըստ բարձրացաւ Գեր. Փոխանորդ Հայրը և վարժարանի առժ. տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Եարութիւն Վրդ. Մուշեան: Հոգ. Տեսուչի տարեկան տեղեկագրութեան յետոյ, Գեր. Փոխանորդ Հայրը բաժնեց վկայականները Մանկապարտէզէն շրջանաւարտ 51 փոքրիկներուն որոնք զայ տարի կը բարձրանան Ս. Աթոռոյ Նախակրթարանի Ա. դասարանը:

Հանդէսը փակուեցաւ Գեր. Նախագահ Հոր օրհնութեան կուռ խօսքով ու Պահպանիչով:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՄՄԱՆԻ ՄԷՋ

Ս. Աթոռոս Երուսաղէմի Ս. Թարգմանչաց վարժարանէն զատ ունի նաև երկրորդ վարժարան մը՝ Ս. Աթոռոյ Հեթումեան վարժարանը՝ Նուռով: Ամմանի մէջ, 300 երկսեռ աշակերտներով և ուսուցչական աչքառու կազմով մը: Սոյն վարժարանը Ս. Աթոռէն յանձնուած է Ամմանի Հոգ. Հովուի հոգածութեան և խնամքին: Ներկայիս Անդր-Յորդանանի Հոգ. Հովիւ և վարժարանի տեսուչն է Ս. Եկեղեցանց Ուստէն Հոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեան, որ կրօնական-կրթական-ազգային գովելի Նախանձախորհութեամբ և ամբասիր ոգիով վեց տարիներէ ի վեր կը կատարէ իրեն վստահուած այս ղեկավարին գործը, հակառակ զինք շրջապատող շատ մը աննպաստ պայմաններուն:

Անհրաժեշտ է որ Ամմանահայ գաղութը գնահատէ հոգեին Նուիրումի տեր իրենց Հոգեւոր Հովիւը և մանաւանդ զօրավիգ կանգնին անոր՝ միասնաբար հարթելու համար համայնքային կեանքի և հովուական պաշտօնի ղեկավարութիւնները, փոխանակ միջհամայնքային անօգուտ և անկշիռ վեճերուն, որոնք կը ծագային միայն ու միայն զաղուծի պառակտումին և յետադիմութեան, և հայ ժողովուրդին և մայրենի Հայց. Եկեղեցւոյ թշնամիներուն քաջալերման:

Ստորեւ՝ տեղ կուտանք Ամմանի Հեթումեան Ս. Աթոռոյ վարժարանի ամաւերջի հանդէսի մէկ նկարագրականին, ինչպէս նաև տեղւոյն Հոգ. Հովիւին և վարժարանի տեսչին տարեկան տեղեկագրին:

Նկատի՝ ունենալով որ՝ զանազան ազգային թերթերու մէջ Ամմանի հայ գաղութի մասին կ'երևան յաճախ վիճակագրային սխալ տեղեկութիւններ, կուտանք նաև Ամմանի և շրջակայից հայ գաղութի մասին տեղւոյն մեր Հոգեւոր Հովուին ամենաճշգրիտ տեղեկագրականը:

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԵՍ

Ս. ԱԹՈՌՈՑ ՀԵԹՈՒՄԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ (ԱՄՄԱՆ)

Ս. Աթոռոս Հեթումեան վարժարանի ամաւերջի հանդէսը աննախընթաց չուքով տեղի ունեցաւ 1 Եւլիսին, Սինէմա Օրտօնի սրահին մէջ, Նախագահութեամբ Պատ. Տեղապահի Փոխանորդ Հոգ. Հայկազուն Վրդ. Արքահամանի, որ յատկապէս ամաւերջի այս հանդէսին համար եկած էր Ամման, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Զաւէն Արդ. Զինչինեանի, Գործադրուեցաւ հոս յայտագիր մը որ բաղկացած էր չորս մասերէ: Վարագործի բացումին, 1000ի հաննող բաղմունքով, մէկ ձեռք ծափաւարեց, տեսնելով ըսմին խորը Ս. Էլմիամնի սիւնէթ նկարը: Հանդէսը սկսաւ Յորդանանեան քայլերգով և հետզհետէ եղան, ու-

ղերմներ, արտասանութիւններ, խմբերգներ, հայկական, կովկասեան և եւրոպական պարեր: Հանդիսականներուն խանդավառութիւնը զագաթնակէտին հասաւ, երբ շրջանաւարտուհիներէն Ծաղիկ Ղազարեան «Հայու Հոգիով» վերտառութեամբ ինքնագիր հաւր կարդաց յստակ և լեցուն ձայնով մը: Ընդհանուր առմամբ լաւ պատրաստուած ու խնամքով գործադրուած այս յայտագիրը, հետաքրքրութեամբ և անձանձոյթ կերպով ունկնդրուեցաւ ներկայ հասարակութեան կողմէ, մանաւանդ յայտագրին վերջաւորութեան շրջանաւարտներու ներկայացուցած «Կոմիտաս» Մ. Մարութեանի ներկայացումը, յաջող և ծափահարելի պատրաստութեամբ: Հանդէսի աւարտին Գերաշնորհ փոխանորդ Հայրսուրբը բաժնեց վարժարանի շրջանաւարտներու վկայականները. ապա կուռ և ներշնչեալ իր փակման խօսքին թեկզկերեց Ամմանարնայ հայ հասարակութիւնը հաւատարիմ մնալու իրենց Ազգին ու Հայաստանեայց Մայրենի եկեղեցիին, ինչպէս նաև անշահախնդրութեամբ, սիրով և համերաշխութեամբ բոլորեալի զաղուծի կրթական և կրօնական գործերուն շուրջ, առանց հատուածական նկատումներու և կամ մասնակի անհատական շահերու: Հանդէսը փակուեցաւ Գեր. Նախագահին Պահպանիչով:

Տեղեկագիր 1950-51 ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Ս. ԱԹՈՒՈՅ ՀԵԹՈՒՄԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ, ԱՄՄԱՆ

ԳԻՐԱՇՆՈՐԸ ՆԱԽԱԳԱՀ ՀԱՐՍՍՈՒՐԻ,

ՀՈԳԵՆՈՐԸ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՀԱՅՐԵՐ

ԵՒ ՅԱՐԳԵՆԻ ՀԱՐԳՈՒՄԱԿԱՆԵՐԸ.

Դպրոցական ամսվերջի այս հանդէսին առիթով, ձեր ուղղորդութիւնը կը հրաւիրենք դարձեալ Ս. Աթոռոյ Հեթումեան վարժարանին և աւոր կատարած տարուան մը գործունէութեան: Հեթումեան վարժարանը, ամենաջերմ վառարանն է մեր զաղութին, և իր այդ ջերմութիւնը կը ստանայ Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր օհախէն: Յորդանանեան այս երկրին մէջ, Հայրենիքէն հեռու, հայ ուսանողը, այս խոնարհ քայլիսմ յարկին տակ է որ 25 տարիներէ ի վեր սորված է իր մայրենի լեզուն, իր սուրբ հաւատքը և իր անցեալի հերոսապատումը, միակ հաստատութիւնն է Ամմանի Հայ զաղութին որ կրնայ ջամբել հայ մանուկին, հարազատ տոհմիկ հայու շունչն ու հոգին անկողմնակալ գործունէութեամբ: Վարժարանիս վերին հսկողն ու հովանաւորն է Երուսաղէմի Հայոց Առաքելական Ս. Աթոռը, որուն ընտրեալ ներկայացուցիչն է վարժարանիս տեսուչը, իրրեւ անմիջական հոգածուն կրթական այս հաստատութեան: Մենք, հոգեւոր հովուութեան մեր պաշտօնին հետ անբաժան, այս վեցերորդ տարին է որ, բարի կամեցողութեամբ և համբերատար հոգիով կը վա-

րենք այս պատասխանատու պաշտօնը: Մեզի օգնական ունինք Տեղական Խորհուրդի 7 անդամներէ բաղկացեալ կազմը որ Ս. Աթոռոյ վանական իշխանութեան կողմէ նշանակով: Ընտրուած Հոգաբարձու Մարմին մըն է և որուն ներկայ անդամներուն անունները հետեւեալներն են.

Մեծայարգ Տիար Սերոյր Անթիքանեան	
» » Հայկ փելթեկեան	
» » Հայկ Պէրպէրեան	
» » Պետրոս Տումանեան	
» » Յովիկ Էթեմեզեան	
» » Տիգրան Եկեմեան	
» » Զաւէն Եկեմեան	

Տեղական Խորհուրդի այս կազմը անցեալ տարի կանոնաւոր կերպով վաւերացուեցաւ պատրիարքարանի կողմէ երկու տարուան համար, 21 Նոյեմբեր 1950 թուակիր պաշտօնագրով մը, և իր առաջին նիստին մէջ, ընտրեց իր ղիւանը կանոնաւոր քուէարկութեամբ: Այսպէս. —

Տիար Հայկ Պէրպէրեան	Աստեղապետ
» Զաւէն Եկեմեան	Աստեղագիր
» Յովիկ Էթեմեզեան	Գանձապահ

Հանդիսաւոր այս առիթով և առանց չափազանցելու, կրնանք գոհունակութեամբ յայտարարել թէ, բեղուն և խաղաղ գործունէութիւն մը ունեցաւ այս կազմը՝ աւելի քան նախորդ տարիներունը: Ունեցաւ փ.կ. կանոնաւոր ժողովներ, որոնց ընթացքին զպրոցին և զաղութին համար օգտակար որոշումներ տրուեցան: Այս Տեղական Խորհուրդին հետեւ էր որ Ս. Աթոռը գործնական քայլեր առաւ զաղութին մէջ սեպհական եկեղեցիի և զպրոցի մը շէնքի մը շինութեան համար: Աստուծով կը յուսանք մօտ ատենէն սկսիլ շատ կարեւոր այս գործին: Տեղական Խորհուրդի այս կազմին կը պարտինք նաև Յորեւիկական այս տարուան վարդապետ 1500ամեայ փառաւոր համահայկական կազմակերպութիւնը:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Ուրախ ենք ձեզի յայտնելու թէ, բաւական մեծցած ըլլալով Ամմանահայ զաղութը, անհրաժեշտ պէտքը զգացուեցաւ ունենալ այս տարի մէկի տեղ երեք զպրոց, 10-15 ընտանիքներէ բաղկացած հայ բողոքականութիւնը ունեցաւ զպրոց մը «Նազովրեցի» անունով: Իսկ հայ կաթողիկոսներն ալ, որոնք մօտաւորապէս 50 ընտանիք են, ունեցան վարժարան մը՝ «Պապական Միսիոնարական Գաղթականաց Վարժարան» անունով. որոնք զժախտաբար ջանք չեն խաշեր խելու: Մայրենի եկեղեցւոյ կրթարանի աշակերտութիւնը, ինչ որ կարելի է, կաթողիկ վարժարանի տեսուչին յայտարարութեան համաձայն, համարտութիւն է որ այս զպրոցը կը մատակարարուի վատիկանէն զրկուած 800 յորդանանեան տիներով, օտարին զրամով բայց... ազգասիրական շունչով և զգացումով...:

Յառաջիկայ տարին կ'անկախենք որ 2-3

տունին հասնող հայ Մկրտչականներն ալ ունենան իրենց սեփական դպրոցը, որպէսզի այս գաղութը աւելի յառաջդիմէ...

Իսկ զաւուր մեր դպրոցին 25 տարիէ ի վեր անունն է Հեթումեան Ազգ. Վարժարան: Խոնարհ բայց զօրաւոր պատենէլ մը հայութեան աշխատութիւնն զէմ, որ հակառակ իր անկայուն և անորոշ նիւթական եկամուտին այս տարի ալ Ս. Աթոռին և մեր ժողովուրդին ճիգերով պատուաւոր կերպով կրցաւ շարունակել իր գոյութիւնը:

Ուսումնական տարեկըջանին սկիզբը, տունէ տուն պատող և աշակերտ որսացողներու հետ մրցելու համար, զոհելով մեր արձակուրդը օտարութեանք ամիս մը առաջ սկսել մեր դպրոցական արձանագրութիւններուն: Բարեբախտաբար, բացի նիւթական կորուստէ, բարոյական կորուստ չատ չունեցանք մեր աշակերտները կարենալ պահելու համար, տարեթոշակներու սակերը ինքեցեցինք և այդ պատճառով 300 Տինարի բաց մը ունեցանք միայն: Հակառակ տիրող անգործութեան մեր սքանչելի և իր կոչումին հաւատարիմ հայ ժողովուրդը իր հացէն կտրեց և տուաւ մեզ 1600 Տինարի պատկառելի գումար մը: Իսկ սակէ դատ մեր խնամքին վստահեցաւ 140 վառվառն աշակերտներ և 150 ալ անուշիկ աշակերտուհիներ, հայու անմեղ ժպիտը իրենց զէմքին:

Մեր ուսուցչական կազմը բաղկացած է մէկ եկեղեցական՝ երկու աշխարհական ուսուցիչներէ և ութ ուսուցչուհիներէ, այս ամբողջ տարուան ընթացքին անպայմանադրական կերպով սպաս դրին իրենց զոհաբերութիւնները, աշակերտութեան զարգացումին համար:

Դպրոցը ունի երկու բաժին, վեց դասարան նախակրթարան և չորս դասարան Մանկապարտէզ, Կ'աւանդուին Անգլիերէն, Արաբերէն և Հայերէն լեզուներէ դատ, նախակրթարանի մը ծրագրին մաս կազմող յոսր դասերը Այս տարի 2. դասարանի չորս դասերը Անգլիերէն լեզուով աւանդուեցան, դպրոցին մակարդակը բարձրացնելու մտադրութեամբ:

Մեր ուսուցչական կազմին աշխատանքին պսակն է այս տարուան նախակրթարանի 9ը՝ իսկ Մանկապարտէզին 29ը չըջանաւորները:

Ե Լ Ե Ի Մ Տ Ա Կ Ա Ն

Մեր դպրոցը անցնող տարին ելեւմտական տեսակետով, յուսահատական կերպով սկսաւ, բայց յուսալից կերպով վերջացաւ: Անցեալին ունէինք 87 Տինարի բաց մը, և ասոր հակառակ հարկադրուեցանք տեղալ տիրող անգործութեան և նորաբաց դպրոցներու մրցակցութեան: Աստուած օգնեց մեզի և հակառակորդ ելանք: Ունեցանք մօտ 1800 Տինարի ծախք մը, բայց անոր դիմաց ալ ունեցանք 1788 Տինարի մօտ մը և այսպէս մեր տարեկան պիւտոնէն մեր ժողովուրդին սեպհական ջանքերով կրցանք հաւա-

սարակչուել, իսկ տակաւին դանձելի ունինք 210 տակիի զուժար մը: Եկամուտին մէջ, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը 225 Տինարի նպաստ մը ունի:

Յառաջիկայի լաւագոյն մաղթանքներով:

ԿՈՐԻԻՆ ՎՐԳ. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

Տեսուչ Ս. Արսոյ Հեթումեան Վարժարանին

13 Յուլիս 1951

Ամման

ՅՈՐԴԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, դանազան պատահանելով, Յորդանանի Ամման մայրաքաղաքը կարճ ժամանակի մէջ ունեցաւ արագ զարգացում և ընդարձակում: Այս քաղաքը հիւներուն մէջ ծանօթ է Զիլատելֆիի անունով, ունենալով պատմական փայլուն անցեալ մը, իր միացորդ յուշարձաններով կը հետաքրքրէ հնագէտները, այսպէս Ամման իր ամբիթատրոնով, ձերաշ, Մէտէպէ, Մաան, Բեթրա իրենց հոյակապ զեղաքանդակ աւերակներովը, անցեալի յունահռոմէական շէն քաղաքներէն մնացած՝ կրնան մրցիլ Պալպէքի նշանաւոր աւերակներուն հետ: Ամմանէն մօտ 250 քիլոմէթր անդին Քէրէքի բերդաքաղաքն ալ ունի զբօսաշրջիկները հետաքրքրող նշանաւոր աւերակներ: Սակայն, այս քաղաքէն աւելի Ամման՝ իր շրջակայ քաղաքներով ևս մեզ հայերս կը հետաքրքրէ, իր մէջ ամփոփուած հայութեամբ: Պաղեստինի ծանօթ զէպքերուն պատճառով, Ամմանի հայկական գաղութը չուտով անցաւ: Զորս տարի առաջ Յորդանանի մէջ կար մօտ 140 ընտանիք, որոնք մազապուրծ կրցած էին ճողոպրիլ թրքական վայրագ զուլումէն զաղթականութեան դժնդակ օրերուն և վայելած ասպնջականութիւնը Արաբ ազնիւ ժողովուրդին, մօտ 32 տարիներ առաջ: Այն սե օրերէն կը մնալ տակաւին իրեն յաւիտենական նախատինք թուրքին, Մաանի մէջ 10-15 հողակոյտեր, անօթութենէ և թշուառութենէ սովամահ հայերու: Մօտեա կատարուած մանրակրկիտ մարդահամար մը կը ցուցնէ որ Յորդանանի մէջ այսօր կը բնակին 590 հայ ընտանիքներ: Այս ընտանիքները հետեւեալ կերպով ցրուած են Յորդանանի զանազան քաղաքները և գիւղերը:

Ամման 465, Իրպիթ 24, Զարկա 23, Ռըսէյֆա 16, Քէրաք 13, Մաֆրաք 10, Սալթ 5, Շունէ 5, Ղօր Ասաֆի 5, Ագապա 5, Էյլ-Յօր 4, Սուէլիհ 2, Հօսն 2, Ահլուն 2, Մէտէպա 2, Մաան 2, Ճիսը Ալէնպի 2, Ղօր Մըզրաա 2, ձէրաշ 1, Ընդհանուր զուժար 590:

Վերոյիշեալ ընտանիքներէն 50ը Հօովմէական են, 15ը Բողաքական, իսկ մնացածները կը պատկանին Հայք. ուղղափառ և Առաքելական Ս. Եկեղեցիին: Առնցմէ մօտ 125 ընտանիքներ

ուներն իրենց սեպհական քննարարները: Քաղաքին մէջ քնակող հայեր կը զբաղին արհեստներով և առեւտուրով: Ամմանի բոլոր լուսանկարիչները հայեր են, նոյնպէս նաև վարպետ զերմանները, կոշիկակարները, մեքենայները, կան երկու բժիշկներ, զեղազոր մը և ատամնաբոյ մը: Իսկ գիւղերու մէջ քնակող հայեր կը զբաղին հողագործութեամբ և պարտիզպանութեամբ: Կարգ մը տեղեր նաև ջաղացատներով են: Հոս կ'արժէ յիշել Ռեւէյֆա գիւղը, ուր կը բնակին 16 Մարաշցի հայ ընտանիքներ որոնք կարճ ժամանակի ընթացքին անապատը զբախտի վերածած են պարտիզամակութեամբ: Այս գիւղը ունի ծաղկոց մը ասկէ 15 տարիներ առաջ հիմնուած երեսօտէմի Հայոց պատրիարքարանի կողմէ «Դուրեան» անունով, ունի 20 երկսեռ աշակերտութիւն: Ծաղկոցը տարեկան 30 Տինար նպաստ կը ստանայ Բարեգործականէն, գիւղին մէջ կայ Բարեգործականի Մասնաճիւղ մը: Տարին քանի մը անգամ կ'ընդունին Հոգ. Հովութին այցելութիւնը որ կուգայ գիրենք միութեանը հոգևորապէս տնական օրերուն: Եկեղեցիին և դպրոցին շէնքը և 2017 մէթր արտ մը իրենց սեպհականութիւն է:

Ամմանահայ գաղութը թեմն է երեսօտէմի Հայոց պատրիարքարանին, կը կառավարուի վանքէն նշանակուած հոգևոր հովիտով մը եւ պատրիարքարանէն նշանակովի կազմուած Տեղական Խորհուրդով մը: Ունի մատուռ մը Ս. Աստուածածնի և դպրոց մը Ս. Աթոռոյ Հեթումեան վարժարան անուններով: Վեց տարիներէ ի վեր տեղւոյն հոգևոր հովիւը և նոյն ատեն դպրոցի տեսուչն է Հոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեան:

Ս. ԱԹՈՌԻՍ ՄԻԱՐԱՆՆԵՐԷՆ

ՀՈԳ. Տ. ԱՍՈՂԻԿ ՎՐԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՅԱՄԵՐԻԿԱ

Նախընթաց ամիսներու «Սիոն»-ի էջերէն, հաղորդած էինք Ս. Ուխտիս Միաբաններէն Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեանի որպէս Լօս Անճէլօսի Հոգ. Հովիւ, զէպի Գալիֆօրնիա մեկնումին մասին: Անկէ յետոյ «Սիոն»-ի Խմբագրութեան ուղղուած նամակէ մը, կը ստանանք հետեւեալ յաւելուածական տեղեկութիւնները Հոգ. Հօր իր հօտէն եղած ընդունելութեան շուրջ:

Զինաստանի քաջարի, անձնուէր և եկեղեցանուէր նախկին Հոգ. Հովիւը՝ Տ. Ասողիկ Վրդ. որ այժմ Լօս Անճէլօսի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ հովուութեան հրաւիրուած է, Յունիս 11-ին երկուշաբթի երեկոյ հասաւ քաղաքս:

Յիշելոյնի կայարանէն իրեն ընկերացած էին Քալիֆօրնիոյ առաջնորդական տեղապահը Գեր. Տ. Վարդան Ս. Արքեպս. Գասպարեան և Երուսաղէմի Նուիրակ՝ Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուէլեան:

Պատ. Հոգաբարձութեան կարգադրութեամբ ժամանակին յարմարելով, նախ հաշարան առաջ-

նորդուեցան անոնք, ուր եկեղեցական զասուն հետ բաւական թուով ժողովուրդ եկած էր:

Ճաշէն վերջ ատենապետ Պ. Հէնրի Զարեանի հրաւերով եղան բարի գալուստի արտայայտութիւններ: Տեղապահ Սրբազանէն յետոյ, Տ. Տիրայր Վրդ. Տէրվիլեան, Հովիւ Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ, Տ. Սերովբէ Վրդ. ապա Տ. Մամբրէ Արքեպս. յաջողութիւն մաղթեցին նորեկ վարդապետին, որ իր կարգին շնորհակալութիւն յայտնելով այս մտերմիկ ընդունելութեան համար, խոստացաւ իր կարելին ընել աստուածային օգնութեամբ և աջակցութեամբ եկեղեցասէր ժողովուրդին:

Գեր. Տ. Վարդան Արքեպս. ի գոհարանական աղօթքէն վերջ խմբովին այցելեցին եկեղեցի որ հասարակ շէնք մըն է առժամանակեայ գործածութեան համար: Ասոր կից կառուցուած փառաւոր սրահն ալ տեսնելէ յետոյ ցրուեցան, համակրական տպաւորութիւն տանելով նորեկ Հովիւ Հայրսուրբէն:

Երանի՜ թէ Տ. Ասողիկ Վրդ. ի պաշտօնավարութեամբ իրականանային մեր ակնկալութիւնները, որոնցմէ մէկն է մեր ազգային արժանապատուութեան և համարաւել եկեղեցասիրութեան համապատասխան եկեղեցւոյ մը կառուցումը մեր արդէն կանգնած չքեղ սրահի կողքին:

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ա Կ Ա Ն Ք - Բ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Ք

● 1 Յուլիս Կիր. — Տօն Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագիչն էր Անթիլիասի Միաբաններէն Հոգ. Տ. Եղիշէ Արդ. Կիզիլբան: Քարոզիչ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպս. Մանասեան, օրուայ տօնին և Ս. Էջմիածին Մայր Աթոռոյ նշանակութեան շուրջ — Յետ քարոզի կատարուեցաւ Հայրապետական մաղթանք, իսկ յաւարտ Ս. Պատարագի, նախազանգութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպս. ի հոգեհանգստեան պաշտօն, նորոգ հանգուցեալ Կ. Պոլսոյ նախկին պատր. Տեղապահ Գեր. Տ. Դէորդ Ս. Արքեպս. Արսլանեանի հոգւոյն ի հանգիստ:

● 8 Յուլիս Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնամասրան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Անուշաւան Արդ. Զղջանեան:

● 13 Յուլիս Ուր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսուող կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախազանգութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպս. Մանասեանի:

● 14 Յուլիս Շբ. — Դիւս Նեփարաց Ս. Հօրն մեքայ Գրիգորի Լուսառչից հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուռին մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Անուշաւան Արդ. Զղջանեան:

բաղին էր Հոգ. Տ. Վարուժան Արղ. Գաղարանեան:

● 15 Յուլիս Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Կիւրեղ Արղ. Գարիկեան: Քարոզեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան, ընտրան ունենալով օրուայ ձաշու ընթերցումը «Խորհուրդ մարմնոյն մահ է, և խորհուրդ հոգւոյն կեանք և խաղաղութիւն»:

● 18 Յուլիս Դշ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախատօնակը կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպս. Մանասեանի:

● 19 Յուլիս Եշ. — Որոշ Թարգմանչաց վարդապետաց մեռաց Սանակայ եւ Մեսոպոլ. հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագին էր Ս. Թարգմանչաց վարժարանի առժամեայ տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեան, իսկ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան խօսեցաւ կուս. քարոզ մը: Վեր հանելով Թարգմանիչ վարդապետներու զործին նշանակութիւնը մեր կրօնական և ազգային կեանքէն ներս:

● 21 Յուլիս Շր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատօնակը կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպս. Մանասեանի:

● 22 Յուլիս Կիր. — Գիւտ Տիոյ Ս. Աստուածմանի. վեհ. Թագաւորի սպանութեան հետեւանք՝ Ս. Քաղաքէն ներս քաղաքական շփոթ վիճակին հակառակ, առաւօտեան ժամը 8.30ին, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր, յանուն ազգային իրաւանց, անտեսելով ամէն վտանգ, զխաւորութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի պաշտօնական թափօրով իջան Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ տաճար: Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգ. Տ. Օշական Արղ. Մինասեան: Քաղաքական շփոթ կացութեան պատճառաւ զգալի էր հաւատացեալ ժողովուրդի պակասը:

● 29 Յուլիս Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնամասերուն մէջ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Պարզե. Վրդ. Վրթանէսեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● 5 Յուլիս Եշ. — Իսլամական Բամպանի տօնին առթիւ, ի զիմաց Գեր. Տեղապահ Հօր, Հոգ. Տ. Պարզե. Վրդ. Վրթանէսեան ընկերակցութեամբ Ամմանի Հոգեւոր հովիւ Հոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանի, Արքունիքի զնաց և շնորհաւորեց Ն. Վեհափառութիւն Ապտալլան թագաւորը: — Իսկ Երեսուղէմի մէջ, Տեղապահի փոխանորդ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի շնորհաւորութեան գնաց Վսեմ. Մութասարիֆ Անմէտ պէյ խալիլի, Վսեմ. Քաղաքապետ Արէֆ փաշա Արէֆի, Վսեմ. Ռատի պէկ Ուննապի (Ընդհ. Ոստիկանապետ), իրենց պաշտօնատեղիներուն մէջ:

● 22 Յուլիս Կիր. — Ն. Վ. Ապտալլան թագաւորի մահուան առթիւ Տեղապահի փոխանորդ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան առաւօտեան ժամը 10ին, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեանի ցաւակցական այցելութիւն տուաւ քաղաքի Վսեմ. Մութասարիֆ Անմէտ պէյ խալիլի, իր պաշտօնատեղիին մէջ:

● 24 Յուլիս Դշ. — Յետ-միջօրէի ժամը 4ին, պատրիարքարան այցելեց իշխան Ֆուատ Միշէլ Լուծթալլան (Եգիպտոսէն), ընկերակցութեամբ տեղւոյս Ղպտոց տեսչին, ընդունուեցաւ պատրիարքարանի մեծ զանդին մէջ, Տեղապահի փոխանորդ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Աբրահամեանէն, որուն կ'ընկերակցէր Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Պայրամեան: Իշխան հիւրը ապա առաջնորդուեցաւ Եկեղեցի, ուր կատարեց իր ուխտը, և մեկնեցաւ զոհ տրամադրութեամբ:

● 25 Յուլիս Դշ. — Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան ի զիմաց Ս. Աթոռոյ, քաղաքիս կառավարական հիւանդանոցը զնաց և այցելեց հոն զտնօրէն ռատիկանական սպայակոյտէն մի քանի վիրաւորներու, որոնց մէջ է նաև քաղաքի Ընդհ. Ոստիկանապետ Ռատի պէկ Ուննապ, և բարեմաղթութիւններ ըրաւ իրենց շուտափոյթ ապաքինման համար:

● 30 Յուլիս Բշ. — Ընտրութիւն Քաղաքապետարանի կազմին: Նկատի ունենալով որ սոյն ընտրութիւններու ընթացքին գոյութիւն ունէին տեղացի ժողովրդեան երկու ճակատներ, հայ համայնքը զխաւորութեամբ պատրիարքարանի ընտրութեանց մասնակցեցաւ այնպիսի ձևով մը որմէ զժող չի մնան տեղացիներու երկու ճակատներն ալ:

«ՅԻՈՂԻ» ԵՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒՂՔԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԿԱՍԱՆԴՐԱ, (Պատկեր իրական կեանքից), Արամ Երեմեան, Իսթանպուլ, տպ. «Մ. Տէր Սահակեան», 1949, էջ 40: Նուէր հեղինակէն:

ՕՆՈՐԷ ՏԸ ՊԱԼԶԱԳ, (Մահուան հարիւրամեակին առիթով), Եւ ԱՆԾԱՆՕԹ ԴԼՈՒՆ-ԴՈՐԾՈՅԸ, (Վիպակ), Բնագիրէն թարգմանուած Վահէ-Վահեանի եւ Ա. Դարեանի կողմէ: Մատենաշար «Անի» Ամսագրի թիւ 4: Պէյրութ, տպ. «Ռեթոս», 1950, էջ 98: Նուէր «Անի» խմբագրութենէն:

ՏԱՃԱՐԸ ՀԱՅ ՃՈՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, (5 պատկերներով), Ս. Ճէվահիրճեան, (Անդամ Զուիցերիոյ ճարտարագէտներու եւ ճարտարապետներու Միութեան): Մատենաշար «Անի» Ամսագրի թիւ 5: Հրատարակութիւն «Անի» Ամսագրի: Պէյրութ, տպ. «Ռեթոս», 1950, էջ 17: Նուէր «Անի» խմբագրութենէն:

ՀԱՅԵՐԸ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԷՋ, Սիսակ Յ. Վարժապետեան, (Պատմութիւն Լիբանանայ գաղութի՝ հնագոյն դարերէն մինչեւ Ա. Ընդհանուր Պատերազմի վերջաւորութեան): Պատկերազարդ: Պէյրութ, տպ. «Վանթէք», 1951, էջ 500: Նուէր հեղինակէն:

ԲԱՆԱԿԱՆՈՐԷՆ ԱՆԲՍՅԱՏԵԼԻ ԲՈՒԺՈՒՄՆԵՐԸ, Տորթ. Փիէռ Մէրլ: Թարգմանեց Սահակ Պալըզեան: Դահիթ, տպ. «Սահակ-Մարոպ», 1950, էջ 42: Նուէր թարգմանիչէն, (2 օրինակ):

ԿԵԱՆՔԻ ՔՍՈՒՈՂԻԷՆ, (Պատմուածքներ), Տորթ. Տիգրան Վարժապետեան: Պէյրութ, տպ. «Նշան» 1946, էջ 262: Նուէր հեղինակէն:

ՅՈՒՇԱԳԻՐԲ Հայ Ազգային Բարձրագոյն Վարժարանի, — Արծաթեայ Յորելեան 1923-1948: Հրատարակութիւն Հայ Ազգային Սահակեան Վարժարանի թիւ 5: Պէյրութ, 1948, էջ 178: Նուէր Վարժարանի Տնօրէնութենէն:

ՃԱՄԲՈՒՍ ՎԲԱՅ, — Յուշաբաղ: Վահան Մալէզեան: Փարիզ, տպ. «Արաքս», 1950, էջ 359: Նուէր հեղինակէն:

ԱՆՈՒՇ, Յովհաննէս Թումանեան: Հրատարակութիւն «Էտովան» թիւ 1: Պէյրութ, տպ. եւ զինկօկրաֆ «Էտովան», 1951, էջ 48: Նուէր հրատարակիչէն Եդուարդ Պոլպատեան, (2 օրինակ):

ԱՄՏԻ ԶԱՅՆԵՐ, — Բանաստեղծութիւններ, Մկրտիչ (Ճան) Նալպանտեան: Յրէզնո, Դալիմբորիա: Դրաշարութիւն Մ. Մ. Դասպարեանի, 1950, էջ 48: Նուէր հեղինակէն, (2 օրինակ):

ՊԱՏԱՐԱԳՐԱՍՏՈՅՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՒ ԵՐԿԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՑ. ԱՌԱՔ. ՈՒՂՂ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, (Երածշտ. Կոմիտաս Վրդ.ի, վերստին յարգարեալ վասն երկսեռ խմբի ի ձեռն Վարդանայ Սարգիսեան): Հայերէն ընագրաւ եւ Անգլիերէն թարգմանութեամբ: Պատրաստեց Դեր. Տ. Տիրան Եպս. Ներսոյեան: Նիւ Եորք, «Տէլիֆիք» տպ. 1956: Պատարագամատոյց 314 էջ, երգեցողութիւնք 95 էջ: Նուէր Դեր. Տ. Տիրան Եպս. Ներսոյեանէ:

ԱՄԻՏԱՅԻ ԱՄԶԱԳՐԱՆԵՐ, Տիգրան Մկուռ, (Ուիհօրըն, Նիւ Ճըրսի): Նիւ Եորք, տպ. «Հայ-Կիւ», (սեփականատէր Մ. Մկրտիչեան), 1950, էջ 581: Նուէր հեղինակէն:

ԱՐՈՒ ԼԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ, (Քասիտ), Աւետիք Իսահակեան: Տպագրիչ-հրատարակիչ Բակոր Արրահամեան: Իսթանպուլ, տպ. «Յ. Արրահամեան», 1945, էջ 16: Նուէր հրատարակիչէն:

ԻՄ ԵՐԿԵՐԸ, — Բանաստեղծութիւնների առաջին զիրքը: Դեի (Մ. Ղարաբէկեան): Թէհրան, տպ. «Փարոս», 1947, էջ 157: Նուէր հեղինակէն:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ, Ա. Ատրուշան (Անուշաւան Ֆրանկիւեան): Պէյրութ, տպ. «Յոյս», 1945, էջ 67: Նուէր հեղինակէն:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Վասն բարգաւաճման «Սիոն»-ի շնորհակալութեամբ ստացած ենք՝

Տիար Գ. Տ. Գաբրիէլեանէն (Ամերիկա) Յորդ. Տիմար 3.250 Էիլս

» Կ. Գարագաւեանէն » » » 1.000 »

Վարչութիւն «Սիոն»-ի

1948 — 1951 Ս. Արքուշ Տպարանէն լոյս տեսած գիրքեր.

Հասընսիւր Պատմութեան, Հայացոյց՝ Մ. Ե. Ն., Բ. տպ. 1948, էջ 247, գին 150 ֆիլս:

Հայաստանայց Եկեղեցին երկի եւ այսօր, Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան, տպ. 1948, էջ 132, գին 150 ֆիլս:

Ակեղղամա, (Բանաստեղծական), Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան, տպ. 1948, էջ 48, գին 100 ֆիլս:

Ժամագիրք Հայաստանայց Ս. Եկեղեցւոյ, (Գրպանի), Զ. տպ. 1948, էջ 672, գին 350 ֆիլս, (Լաթակազմ):

Տաղարան Հայաստանայց Ս. Եկեղեցւոյ, Դ. տպ. 1949, էջ 383, գին 350 ֆիլս:

Տեսակ Տարեկան Հանդիսաւոր տարողութեանց Սրբոյ Յարութեան Տանարին, Դ. տպ. 1950, էջ 105, գին 150 ֆիլս:

Դրուագներ Մանուկ Յիսուսի Կեանքէն, Եղիշէ Արք. Դուրեան, (Կաղանդիկ հայ մանուկներու), Բ. տպ. 1950, էջ 62, գին 100 ֆիլս:

Նարեկ Աղօթման Ս. Դրիգոր Նարեկացւոյ, արդի Հայերէնի վերածեց՝ Թորգոմ Եպիսկոպոս, Դ. տպ. 1950, էջ 484, գին 350 ֆիլս, (Լաթակազմ):

Մարտուններ, Դանիէլ Վարուժան, տպ. 1950, էջ 78, գին 150 ֆիլս:

Հացին Նրգը, Դանիէլ Վարուժան, տպ. 1950, էջ 62, գին 150 ֆիլս:

Ակամայ Անդադարձութիւնք Տ. Դրիգոր Պետրոս Ժ. Աղանանեան Կարօնային իր Հովուական Թուղբերուն առիթով, Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան, տպ. 1951, էջ 42, գին 100 ֆիլս:

Դանձարան Աղօթից, Դ. տպ. 1951, էջ 168, գին 100 ֆիլս:

Տերունական Աղօթք, (Հոգեւոր մեկնաբանութիւն), Դրիգոր Սրկ. Զ. Դաւուտեան, տպ. 1951, էջ 148:

Խորենացի, Նիլիէ եւ Զ. Ներսէս Ակիմեան, գրեց Հրանդ Բ. Արմէն, տպ. 1951, էջ 110, գին 150 ֆիլս:

Տեսութեան եւ Խաղաղութեան Նրգեր, Մատթէոս Զարիֆեան, տպ. 1951, էջ 96, գին 150 ֆիլս:

Կեանքի ու Մահուան Նրգեր, Մատթէոս Զարիֆեան, տպ. 1951, էջ 109, գին 200 ֆիլս: